॥ मानवश्रौतसूत्रम् ॥

॥ चयनम् ॥

MĀNAVA ŚRAUTA-SŪTRA

- CAYANA -
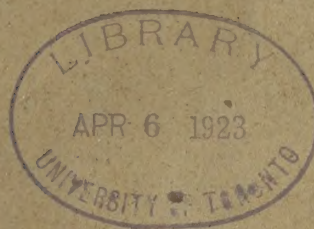
J. M. VAN GELDER

॥ मानवश्रौतसूत्रम् ॥

॥ चयनम् ॥

OPBOUW VAN HET HOOGALTAAR NAAR DE OVERLEVERING DER MĀNAVAS.

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR IN DE NEDERLANDSCHE LETTEREN AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT, OP GEZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS, DR. W. VOGELSANG, HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE, VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT TEGEN DE BEDENKINGEN DER FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE TE VERDEDIGEN OP VRIJDAG 11 MAART DES NAMIDDAGS TE 3 UUR DOOR

JEANNETTE MARIA VAN GELDER
GEBOREN TE LEIDEN.

AAN MIJNE OUDERS

Hooggeachte Promotor, Professor Caland, zonder U zou dit boekje niet tot stand gekomen zijn. Gij hebt mij in het afgeloopen jaar den weg gewezen; steeds hadt gij tijd voor mij over en mocht ik van Uw hartelijkheid, Uw enthousiasme, Uw geleerdheid, genieten, zelfs Uw manuscripten gebruiken. Ik dank U ten zeerste voor Uw buitengewone welwillendheid.

Hooggeachte Professor Uhlenbeck, als ik mijn Leidschen studietijd overdenk, komt Uw jarenlange steun en vriendschap mij het eerst in de gedachte. Uw bezielende, rijke colleges waren altijd hoogtepunten voor mij. Daar en in intiemere gesprekken gaaft gij bovenal Uw geniale persoonlijkheid, voor wie ook de meestomvattende kennis middel blijft, en die ook en juist in wetenschap den band met het hoogste leven wil vasthouden. Gij hebt bij mij de belangstelling en het geloof in het ware weten telkens weer aangewakkerd, als dit dreigde uitgedoofd te worden door de vlakke kennis zonder achtergrond.

Hartelijk dank ik U, Professor Vogel, voor Uw degelijk onderwijs en tevens voor Uw vriendelijke hulp bij het samenstellen van dit boekje, waardoor het belangrijkste handschrift in mijn bezit kwam.

Veel heb ik geleerd van Uw scherpzinnige, heldere colleges, Professor van Wijk.

Ik wil niet nalaten hier te herdenken wat, verder van mijn studieveld af, gij Hooggeleerde Blok, Huizinga, Kalff, Muller, de Vries voor mij geweest zijt.

Met groote belangstelling heb ik korten tijd den invloed van Uw breede opvattingen mogen ondergaan, Hooggeleerde Hesseling en Kristensen, en niet minder, zij het weer heel anders, van Uw persoon, Professor Roessingh.

Tenslotte een woord van dankbare herinnering aan wijlen de Professoren Bussemaker, Speyer, Verdam, die mij in den aanvang van mijn studietijd veel aantrekkelijks en interessants hebben gegeven.

Hoogleeraren der Nederlandsche faculteit in Utrecht, ik dank U zeer voor de bereidwilligheid, waarmee gij mij, een onbekende, tegemoet zijt gekomen.

Jegens allen die mij bij het verkrijgen van handschriften behulpzaam waren, ben ik zeer erkentelijk, in het bijzonder jegens Dr. F. W. Thomas, Ph. D., the Librarian of the India Office, die mij niettegenstaande drukke bezigheden, herhaaldelijk voorlichtte.

VORWORT

Zur Herausgabe des Cayanasūtra standen mir vier Hss. zur Verfügung, welche als M_2 S N C_2 schon von Fr. Knauer Mān. Śr. S. Buch I, pag. VII, VIII, Buch III—V, pag. III beschrieben worden sind.

Von N kommt der Anfang von No. 44 in Betracht.

C_2 hat 18 Seiten zu 13 Zeilen, die letzte zu 7. Das Cayana umfaßt Seite 1—9[a]. Die Hs. ist weit besser als die andern, steht aber doch in entferntem Zusammenhang mit den drei, die voneinander wenig abweichen und von denen sich N und S am nächsten stehen. In zweifelhaften Fällen ist darum von mir die Lesart von C_2 aufgenommen worden.

Für das Verhältnis der Hss., das übrigens aus den Anmerkungen unter dem Texte zu ersehen ist, sei hier einiges zusammengefaßt.

Wichtige, allen Hss. gemeinsame Fehler sind: 6, 1, 1, 38 *purīṣam*; 2, 12 *lu(ṃ)pya*; 3, 28 *śamīmayīṃ paraśuvṛklām* zweimal; 4, 3. 6 *vidadhāti*; 4, 13 *ārṛtya*; 4, 22 *rātrīr*; 7, 6 die Einfügung von *uttarato*.

Auffallende Fehler von N S M_2 sind z. B.: 6, 1, 1, 10. 14 *abhivrajaṃty*; 1, 12 *ity etya*; 1, 14 *agrakṣyad*; 2, 14 *aśvaśaphena*; 2, 26 *hiraṇyān rathān*; 3, 8 *paryagnikartāram anuvrajya*; 3, 18 *kūtam adbhyo*; 5, 35 *varatnāni*; 6, 2, 4, 11 *avakāyām*; 4, 19 *agnim avokṣati*; 5, 11 *naktoṣāgne*; 5, 27 *anuhṛtya*; 6, 19 *parivimokam.*

In N S M_2 fehlen z. B. die folgenden Wörter: 6, 1, 2, 24 *saptadhā*; 4, 22 *iti*; 4, 23 *ata*; 5, 2 *agner bhasmāsy*; 5, 33 *vihi°*; 7, 23 *vada.*

C_2 schreibt immer *v* statt *b* (mit drei Ausnahmen: *bodhadvatībhyām, bṛhaspatiṃ, oṃduṃbarīr*), statt *kh* oft *ṣ*: *uṣām* öfters; 6, 1, 7, 23 *ulūṣala*; 6, 2, 3, 8 *viśāṣayoḥ*; umgekehrt: 6, 1, 1, 8 *kalmākhīm*; 2, 13 *akhāḍhām*; 2, 24 *mākhān* (so auch S M_2); 6, 2, 3, 1 *sukhumā.*

Der Anunāsika fehlt in C_2 fast ganz, kommt nur elfmal vor. In N S M_2 steht er regelmäßig vor *y v r* und Sibilanten, mit zehn Ausnahmen; vor *h*: sechsmal gegenüber zweimal Anusvāra.

Verwandlung von auslautendem *e* und *as* in *ā*, wie in MS., kommt nur einige Male in Mantras vor; in den vier Hss.: 6, 2, 4, 2 *agnā*; außerdem in NSM$_2$: 6, 1, 3, 3; 6, 2, 2, 15 *tvāgnā*; 6, 2, 2, 14; 6, 29 *yenā*; 6, 2, 2, 21 *agnā* und *gomatā*; 6, 2, 3, 4 *asīṣṭakā*.

Der Sandhi wird am Anfang oder Schluß eines Mantra in NSM$_2$ oft vernachlässigt, in C$_2$ einige Male. Ohne daß Einfluß eines Mantra vorliegt, finde ich in NSM$_2$: *mārjayante* ‖ *anapekṣamāṇāḥ*; *upadadhāti* | *audumbarīm*; *savye* (NS *savyai*) *ekam*; *nābhidaghne*, *āsyadaghne* (statt *-na*), aber unmittelbar darauf *nābhidaghna*. Am Anfang oder Schluß eines Mantra nur in C$_2$: *devatayā ity*; in allen Hss.: *vā ayaṃ*; *tiṣṭhati ahar* (*-tu āhar*); *madhye āpo*; *ārabha(ṃ)te agne*; *agne agniṃ*; *saṃsthite imam*. NSM$_2$ liefern noch sehr viel mehr Beispiele von nicht zusammengezogenen oder unveränderten Vokalen am Anfang oder Schluß eines Mantra. In den Mantras selber ist der Sandhi unregelmäßig, was sich im Texte zeigt. Im Ganzen sind, auch wo die Lesart dem Sinne nach offenbar falsch ist, in den Mantras die Hss. so genau als möglich zu Rate gezogen.

Damit die Übereinstimmung mit Knauers Ausgabe der ersten fünf Bücher gewahrt bleibe, ist von mir die Trennung in Sūtras, die sich nirgends in den Hss. vorfindet, durchgeführt worden, obgleich die Auflösung des Sandhi die ursprüngliche Lesart zuweilen für den Leser zu verbergen droht. So wird auch der Sandhi aufgelöst am Anfang oder Ende eines ganzen oder halben Mantra, der aus einer andern Śākhā entnommen und als Vers wiedergegeben worden ist.

Die Unterschriften, namentlich die in C$_2$ vorkommenden, sind wichtig, um zu erkennen, welche Stelle dem Cayana im Mānava-Śrauta-Sūtra zukommt.

Die Unterschrift des Cayana in S lautet: *iti mānavasūtre cayane dvitīyo dhyāyaḥ*; in NM$_2$: *iti mānavasūtre cayane dvitīyo dhyāyaḥ* ‖ *cayanasūtraṃ samāptam* (*samāptaṃ cayanam*) ‖ ‖ *atha vājapeyaḥ* ‖. In dem in NM$_2$ unmittelbar dem Cayana folgenden, in S ihm vorangehenden Vājapeya steht am Ende des ersten Adhyāya in M$_2$: ‖ 1 ‖ *iti vājapeye adhyāyaḥ* ‖; in S: ‖ 3 ‖ *vājapeye prathamo dhyāyaḥ* ‖ 1 ‖; in N: ‖ 3 ‖ *tṛtīyo dhyāyaḥ*; hinter dem zweiten Adhyāya steht in M$_2$: ‖ *iti vājapeyeś caturtho dhyāyaḥ* ‖ *vājapeyasūtra samāpta*; in S: ‖ *iti vājapeye dvitīyo dhyāyaḥ*; in N: *iti vājapeyaś caturtho dhyāyaḥ*.

Dieses Durcheinander von eins — drei, zwei — vier wird aus den Unterschriften in C$_2$ klar. Regelmäßig lauten diese unter dem ersten und zweiten Adhyāya des Cayana, unter dem zweiten Adhyāya des Vājapeya (der Schluß des ersten fehlt ja) und unter den Prāyaścittāni: 1) *iti maitrāyaṇīśākhāyāṃ mānavasūtre paṃcamavibhāge cayane prathamo dhyāyaḥ*; 2) . . . . .

dvitīyo dhyāyaḥ samāptaḥ (ohne: *atha vājapeyaḥ* oder Derartiges); 3) . . . . . *paṃcapaṃcamavibhāge cayane caturtho dhyāyaḥ* ‖ *yajñikagovarddhana[ṃ]suta-yājñikamuka[ṃ]dasyedaṃ* (sic) *pustakaṃ* ‖ *atha prāyaścittādhyāyaḥ*; 4) . . . . . *mānavasūtre cayane paṃcamo dhyāyaḥ* ‖ *sūtravedasarva aṃgasvahastena saṃpūrṇaṃ samāptaḥ* ‖ *saṃvat* 1746 *varṣe pusasudī* 3 (sic); von andrer Hand darunter als achte Zeile: *prāksomaḥ* ‖ 1 ‖ *iṣṭikalpaḥ* ‖ 2 ‖ *agniṣṭomaḥ* ‖ 3 ‖ *rājasūyaḥ* ‖ 4 ‖ *cayanam* ‖ 5 .

Hier werden also Cayana, Vājapeya und Prāyaścittāni als ein Ganzes genommen, zusammen die fünf Adhyāyas des fünften Kapitels des Mān. Śr. S. bildend. Diese Einteilung in fünf Vibhāgas zeigen auch NS in ihrer Unterschrift des Prāksoma: *agniṣṭomaḥ* ‖ 2 ‖ *iṣṭikalpaḥ* ‖ 3 ‖ *vājapeyaḥ* ‖ 4 ‖ *cayanam* ‖ 5 ‖ *ete paṃca vibhāgāḥ* (vgl. KNAUER, Buch I, pag. VIII). Das Cayana ist auch hier der fünfte Teil; nur gehört der Vājapeya hier nicht zum fünften, sondern bildet allein den vierten Adhyāya. In N hat er aber doch seinen Platz nach dem Cayana. — Die Unterschrift von Hs. C (KN. I, pag. IX) hat auch: *paṃcamavibhāge.* — Daß die Prāyaścittāni als der fünfte Adhyāya gelten, ersieht man auch aus der Unterschrift von M_2BNS (vgl. KN. III, pag. IV).

Das Cayana bildet also allein, oder mit Vājapeya und Prāyaścittāni zusammen, den fünften Vibhāga. Einen Grund, ihm den Namen „sechstes Buch" zuzuerteilen, gibt es nicht, aber die Praxis hat es schon so gewollt, z. B. im Konkordanz. Der erste, der diese Reihenfolge der Mānavabücher publiziert hat, L. VON SCHRÖDER, Maitr. Saṃh. I, pag. XLI, fand sie in seiner Hs. M_2 vor.

Das Verhältnis von Mān. und Āp.

Zur Herstellung des Textes des Mānava-Śrauta-Sūtra ist das Āpastamba-Śrauta-Sūtra eine überaus wichtige Stütze. Der Inhalt ist zum größten Teile der gleiche, weniger der Wortlaut; eben dadurch dient die Überlieferung des Āp. für Mān. oft als Erläuterung. — Da drängt sich die Frage nach dem gegenseitigen Verhältnis der beiden Sūtras auf. Eine so große Ähnlichkeit muß auf einen engeren Zusammenhang hinweisen als z. B. zwischen Mān. und Baudhāyana besteht.

Lange nicht alle Übereinstimmungen zwischen Āp. und Mān. aber sind als Beweismaterial für engen Zusammenhang zu verwenden. Es versteht sich, daß Āp. als Hauptquelle die TS., Mān. die MS. benutzt hat, und daß also was Āp. und Mān. daraus entnommen haben, sie nicht voneinander entlehnt haben. Außerdem ist es erwiesen, daß sowohl Āp. als Mān. alle uns bekannten Saṃhitās und verschiedene, die für uns verloren gegangen sind, gekannt und

daraus entlehnt haben. Bei jeder Vorschrift, die Mān. und Āp. gemeinsam haben, soll also erst untersucht werden, ob jeder von ihnen sie vielleicht unabhängig vom andern aus diesen Werken hat entnehmen können; und nur wenn es klar ist, daß dies nicht der Fall, fängt die Möglichkeit an, daß eine solche Übereinstimmung auf wechselseitige Beziehung zwischen Āp. und Mān. deutet. — Es ist aber auch erwünscht, die übrigen uns bekannten Śrautasūtras zu Rate zu ziehen. Doch ist das Verhältnis hier ganz anders. Die Brāhmaṇas sind ganz gewiß älter als die Sūtras, im vorliegenden Falle Āp. und Mān, und wir haben aus diesen zwei selber die Beweise, daß sie aus den Brāhmaṇas entlehnt haben und dürfen darum bei jedem vorkommenden Fall mit sehr großer Wahrscheinlichkeit die Entlehnung aus einem solchen Brāhmaṇa annehmen. Anders bei den Śrautasūtras. Ihr Zeitverhältnis ist nicht mit Sicherheit zu bestimmen. Man weiß nicht, ob Āp. älter ist als Mān. oder umgekehrt; ebensowenig kann man dies mit Gewißheit von den verschiedenen, zu der TS. gehörenden Sūtras sagen, wenn auch hierüber mehr oder weniger wahrscheinliche Vermutungen bestehen. Wenn z. B. Baudh. etwas mit Āp. und Mān. gemeinsam hat, kann man hieraus sehr wenig schließen. Es ist möglich, daß alle drei es unabhängig voneinander einem uns unbekannten Brāhmaṇa entnommen haben. Auch kann man an gegenseitige Entlehnung denken; aber wer in jedem Falle entlehnt hat, ist vorläufig ganz unsicher. Nur soviel läßt sich sagen, daß eine solche Vorschrift, diesen drei gemeinsam, nicht für den besonderen Zusammenhang zwischen Āp. und Mān. allein sprechen darf, weil sie auch einmal in einem andern Śrautasūtra angetroffen wird. Zwar ist Baudh. wahrscheinlich das älteste Sūtra der TS., was die Möglichkeit, daß Āp. und Mān. etwas aus Baudh. entlehnen könnten, vergrößern würde; wahrscheinlich ist dies aber nicht, weil es nur wenige Stellen gibt, wo diese drei etwas gemeinsam haben, das nirgendwo anders auftritt. Im allgemeinen nimmt ja Baudh. eben eine Sonderstellung ein, ist sehr verschieden von Āp. und Mān. in Inhalt und Stil. — Von Bhāradvāja ist bis jetzt das Cayanasūtra nicht bekannt geworden; dieser scheidet also aus der vorliegenden Untersuchung aus. — Hiraṇyakeśin ist am engsten mit Āp. verbunden. Ganze Teile sind wörtlich gleich; wenigstens für das Cayana sind die wirklich wichtigen Unterschiede ganz unerheblich. Prof. Caland vermutet aus grammatischen Gründen, daß Hir. jünger sei (z. B. die Deklination der ī-Stämme). Für die Vergleichung mit Mān. dürfen Āp. und Hir. meistenteils als ein Ganzes genommen werden; einige Male steht Hir. allein, oder näher bei Mān. als bei Āp. — Vaikhānasa lasse ich im allgemeinen außer Betracht, weil er sehr wahrscheinlich der jüngste ist.

Man muß also untersuchen, welche Vorschriften oder andere Übereinstimmungen zwischen Āp. und Mān. übrig bleiben nach Abzug von allem was sie aus den Brāhmaṇas haben entlehnen können. Es wäre immerhin möglich, daß eine derartige Vorschrift dennoch allgemein bekannt war und in einem andern, jetzt für uns verloren gegangenen Text anzutreffen wäre, aus welchem beide sie unabhängig voneinander entnommen haben könnten; die Menge solcher Vorschriften jedoch macht dies unwahrscheinlich und weist auf eine nähere Beziehung zwischen Āp. und Mān. hin. Wie aber dieser Zusammenhang gewesen ist, ist noch nicht zu ergründen. Wenn man erwägt, daß lange Zeit das Ritual mündlich überliefert gewesen sein muß, und daß diese Überlieferung so genau wie möglich sein mußte, um den Einfluß, den das Opfer haben sollte, nicht zu vernichten, weil die geringste Versäumnis seine magische Kraft aufheben würde, so wäre es sehr wohl denkbar, daß das Ritual der Mānavas und der Āpastambins mit nur wenigen Abweichungen neben einander mündlich einige Zeit fortgelebt hat, und daß zur Zeit der Aufzeichnung der gegenseitige Kontakt verloren war, so daß der Sūtrakāra des einen Textes den des andern nicht kannte und umgekehrt. Möglich aber ist auch, daß der eine den Text des andern gekannt, und daraus Vorschriften entlehnt hat, jedoch so, daß er den Inhalt mit seinen eignen Worten wiedergab.

Engen Zusammenhang darf man zwischen Āp. und Mān. annehmen. Um zu entscheiden, wer von beiden der ältere ist, dafür sind die Beweise noch nicht da. Darum ist es sehr befremdend, daß Garbe (Āp. Śr. S. III, pag. XXIII oben) als selbstverständlich annimmt, Āp. habe von Mān. Gebrauch gemacht, ja Mān. sei eine der vornehmsten Quellen für Āp. gewesen. Mit Recht sagt er, daß Āp. aus MS. entlehnt habe, aber wir wundern uns sehr über seine Folgerung, daß Āp. auch aus Mān. entlehnt habe. Es ist ja doch ganz ungewiß, ob Mān. älter als Āp. ist, und das muß doch erst festgestellt sein, bevor von Entlehnung die Rede sein kann. — Auf pag. XXII behauptet Garbe, daß Mān. einen ziemlich beschreibenden Charakter habe, was er auf pag. XXIV weiter ausführt, wo er den brāhmaṇaähnlichen Stil sowohl Āp. als Mān. zuerkennt. Der Eindruck aber, den man von den beiden Sūtras bekommt, ist eben entgegengesetzt. Das Ausführliche, Beschreibende, Darlegende, das die Brāhmaṇas an vielen Stellen, das ŚB. am allermeisten hat, findet man in Mān. und Āp. gar nicht. Beide sind im Stil einander ähnlich; aber man möchte den kurzgefaßten Vorschriften, die nicht mehr sagen als das Nötige, lieber das Epitheton „bündig“ als „beschreibend“ zuteilen. Āp. macht einen etwas ausführlicheren Eindruck, z. B. nimmt er oft Vorschriften und Anschauungen aus andern Śākhās auf, was Mān. vermeidet. Jedenfalls

kann ihre Stilähnlichkeit nicht beweisen, daß Āp. von Mān. abhängig ist, wie GARBE pag. XXIV will. Auch muß hier erwogen werden, daß Reihenfolge der Wörter, Satzbildung, oft auch Wortlaut und Aneinanderreihung der Vorschriften in Āp. und Mān. verschieden sind. Wörtliche Übereinstimmung eines längeren Satzteils finde ich im Cayana nur Mān. 6, 2, 5, 29, verglichen mit Āp. 17, 19, 4; anderswo ist sie auf einzelne Wörter beschränkt. — Daß KNAUER Āp. als Kommentar zu Mān. gebraucht hat, was an sich natürlich richtig ist, wird von GARBE in ein falsches Licht gerückt, denn KNAUER sagt gar nicht, daß er Mān. für älter halte als Āp., oder daß Āp. eine bloße Umarbeitung von Mān. sei. — GARBE hat durchgehends den Unterschied zwischen Zusammenhang und Priorität verwischt. Am Anfang von Seite XXIII spricht er zuversichtlich über Mānavas Priorität, in der Mitte geht er ohne weiteres auf die enge Verwandtschaft über. Hier würde man ihm gern folgen. Er nennt eine Anzahl Wörter, die Mān. und Āp. gemeinsam haben und die anderswo nicht angetroffen werden. Dies könnte auf engen Zusammenhang weisen. Doch sind auch Wörter darunter, denen man in MS., Baudh. oder Bhāradvāja begegnet, nl.: *vatsajñu*: Baudh.; *triṃśanmāna*: MS. I, 6, 4: 93, 5; *prācīnapravaṇa*: MS. III, 8, 4: 97, 3; *prācīnamātṛka*: MS. III, 6, 7: 68, 8. 9 *prācīnamātrā* wie Āp. 10, 9, 11; *parisraj, aśvaśaphabudhna, pradhura*: Bhārad.; *pratiprasthāna*: MS. IV, 6, 2: 79, 12; *sūccaiḥ*: MS. IV, 6, 4: 83, 19. — Zum Schluß noch dies: warum muß eine mehr systematische Reihenfolge immer jünger sein als die unregelmäßigere (pag. XXIII, Anm.)? Zudem ist hier nur die Reihenfolge von zwei Mānavabüchern untersucht, und es gibt deren neun oder zehn.

Um eine Vorstellung von der unzweifelhaft engen Beziehung zu geben — wie sie auch immer gewesen sein mag — die zwischen dem Ritual der beiden Schulen bestanden haben muß, möge hier eine Besprechung der Vorschriften oder deren Teile folgen, die von den uns bekannten Texten nur in Mān., Āp. und Hir. vorkommen. Die Stellen folgen in Paraphrase, weil in dieser Weise besser der Nachdruck auf den gemeinschaftlichen Teil gelegt werden kann. Wenn Hir., was meist der Fall ist, wörtlich mit Āp. übereinstimmt, bleibt sein Text unerwähnt; nur die Abweichungen werden mitgeteilt.

Vorschriften.

Die erste Zahlenreihe bedeutet Mān., die zweite Āp.

6, 1, 1, 1; 16, 1, 1. Das Material zur Herstellung der Ukhā darf auch am Voll- oder Neumondstage zusammengebracht werden (nach ŚB. 6, 2, 2, 23 darf dies nur *aṣṭakāyām* geschehen).

1, 7; 1, 7. Mit dem Mantra „*ṛcā stomam*“ wird viermal geschöpfte Opferbutter geopfert (*caturgṛhītam* auch kurz vorher Āp. 1, 3; Hir. überdies: *caturgṛhītam ājyam aṣṭagṛhītaṃ vā gṛhītvā yuñjānaḥ* usw. Aus TS. 5, 1, 1, KS. 18, 19 geht nicht hervor mit welchem Mantra das *caturgṛhītam* zu opfern ist).

1, 11; 2, 5. Der Mantra „*agniṃ purīṣyam aṅgirasvad ābhara* (Āp. *acchehi*)“ wird geflüstert.

1, 31; 3, 7. Die Schnur, mit welcher das Antilopenfell umwickelt wird, darf auch vom Arkastrauch verfertigt sein (*dāmnārkamayeṇa*).

1, 35; 3, 11. Über dem Lehm, der dem Esel aufgebürdet ist (Hir. *āsannam*), spricht er einen Mantra aus (ŚB. 6, 4, 4, 4 spricht denselben Vers über dem Bock aus; bei Āp. Mān. gibt es aber keinen Bock).

2, 3; 4, 1. Der zur Anfertigung der Ukhā bestimmte Lehm wird u. a. mit Holzkohlen von Bambus (*veṇvaṅgāraiḥ*) vermischt.

2, 4. 6. Die Gemahlin des Opferers verfertigt die Ukhā. Āp. 4, 5 verfertigt die erste Gemahlin sie nur dann, wenn der Opferer mehrere Gattinnen hat (in TS. 5, 1, 6, 3, KS. 19, 6: 7, 5, BŚ. 10, 5: 5, 7. 13 ist nicht näher angedeutet, wer die Ukhā verfertigt, nur nicht der Adhvaryu).

2, 6. Die Ukhā soll viereckig (*caturaśrām*) sein, in Āp. 4, 7 viereckig oder rund (in Hir. kommt hier *caturaśrā* nicht vor).

2, 9; 4, 11. Der Gurt soll sich zwei Fingerbreiten (*dvyaṅgule 'dhastād*) unterhalb der Öffnung der Ukhā befinden (ungefähr denselben Abstand meint ŚB. 6, 5, 2, 12 mit *uttare vitṛtīye*, sc. eines *prādeśa*, der Höhe der Ukhā [6, 5, 2, 8]. Vgl. BŚ. 10, 5: 5, 16 *tryaṅgule vā caturaṅgule vā*).

2, 14. 17; 5, 7. Das Beräuchern und Backen der Ukhā soll am Gārhapatya stattfinden (Hir. nur: *gārhapatyat pacati*, wie Mān. 17).

2, 15; 5, 8. Die Grube zum Backen soll v o r dem Gārhapatya gegraben werden.

2, 23; 6, 2. Das Menschenhaupt darf auch von einem Rājanya sein, der vom Blitz oder von einem Pfeil (*āśanihatasyeṣuhatasya vā*) getötet worden ist (letzteres dem Sinne nach dem BŚ. 10, 9: 8, 7 sehr ähnlich: *saṃgrāme hatayoḥ*).

2, 24; 6, 2. Die Bohnen sind sieben an der Zahl (Āp.: oder 21; Hir.: oder 21, oder 24; TS., KS. nur 21).

2, 24; 6, 3. Den Ameisenhaufen legt er auf den Schnitt (Mān.) oder, was dasselbe ist, an der Stelle des Kopfes (Āp.) nieder (k a n n aus TS. 5, 1, 8, 1, KS. 20, 8: 27, 3. 4 „er legt den Ameisenhaufen nieder an

der Stelle [des Hauptes]" erweitert sein [Keiths Übersetzung: „he deposits (it near) an ant-heap" ist falsch]. Zudem meint BS. 10, 10: 9, 13 mit *āśaye* sc. *śirasaḥ* wohl dasselbe).

2, 25; 6, 6. Er nimmt das Haupt (in die Hand).

2, 25. 26; 6, 4. 5. 6. In Āp. singt (rezitiert) der Adhvaryu erst die Yamagāthās (4), nimmt darauf das Haupt und bringt es herbei (*āharati*) mit andern Mantras. In Mān. nimmt er das Haupt in die Hand, bringt es dann herbei (*āhṛtya*), die Yamagāthās singend (26). Dieser Verlauf in Mān. ist der Vorschrift in Āp. 6, 5 sehr ähnlich: „nach Einigen flüstert er die Yamagāthās, während er das Haupt herbeibringt", nur daß Mān. es singen (hersagen) nennt. Āp. 6, 5 könnte also Mān. 2, 26 voraussetzen, aber beiden kann auch eine ältere, uns unbekannte Quelle vorgelegen haben (Hir.: *japatīty ekeṣām* . . . . . *pṛthivyā iti harati*).

3, 25; 9, 10. (Wenn die Ukhā Feuer gefangen hat) läßt er den Āhavanīya ausgehen.

3, 26; 9, 9. Wenn er die Erfüllung bestimmter Wünsche durch die Feuerschichtung erreichen will, so erhitze er die Ukhā nicht auf dem Āhavanīya (Hir.: *'nupravṛñjyāt*).

3, 27[c]; 9, 8[b]. Für einen, der priesterliches Ansehen begehrt (*brahmavarcasakāmasya*), soll das Feuer für die Ukhā auf besondere Weise geholt werden (auffallend gegenüber KS. 19, 10: 11, 6, wo dasselbe gesagt wird, aber *svargakāmasya*).

4, 8; 10, 11. Das Umlegen des schwarzen Antilopenfells geschieht mit dem Mantra „*naktoṣāsā*" (an dieser Stelle ist „*naktoṣāsā*" in Mān. nicht aus der eignen Saṃhitā, sondern kann aus TS. 4, 1, 10 entnommen sein. Daß aber Mān. und Āp. diesen Vers zu dieser Handlung nehmen, ist nicht aus TS. 5, 1, 10 zu ersehen. BŚ. und Vaikh. verrichten die Handlung *tūṣṇīm*).

4, 22; 11, 4. Den Mantra „*devasya tvā*" usw. hat Mān. beinahe wörtlich aus KS. 38, 12: 113, 21—114, 3. Āp., Hir., Vaikh. haben die erste Hälfte mit Mān. und KS. gemeinsam, aber das sagt ja bei der Bekanntheit eben dieser Hälfte nicht viel. Daß der Mantra in Mān. zu dieser Handlung gebraucht wird, hat es mit Āp. gemeinsam; dies ist aber aus dem Mantra selber schon zum Teil ersichtlich.

4, 36. Er verfertige die Ziegel nicht, ohne daß er das Opfertier für Prajāpati dargebracht hat. Diese, an sich etwas überflüssig erscheinende Vorschrift, wird irgend einen Zusammenhang mit Āp. 13, 5 haben.

4, 39. In Mān. und Hir. sind die Ziegel viereckig (*caturaśrāḥ*).

4, 39; 13, 7. Er backe die Ziegel über einem durch Reiben hergestellten Feuer (*nirmanth(y)ena*) (Mān.: oder über dem Dakṣiṇāgni).

5, 1; 14, 1. Der Raum für die Gārhapatyaschichtung darf auch viereckig sein (*caturaśrā*).

5, 14. 20; 15, 7. 16, 1. Der Mantra „*yad asya pāre*“ wird zweimal gebraucht, beim Ergreifen des Tragbandes und beim Umgießen der Ziegel, aber das erstemal können beide Sūtrakāras es der TS. 5, 2, 4, 2, das zweitemal der MS. III, 2, 4: 20, 7—9 entnommen haben; die Übereinstimmung besteht also nur darin, daß Mān. und Āp. den Vers zweimal, die Saṃhitās und BŚ. 10, 22: 20, 8 ihn einmal haben.

5, 22; 16, 3. Das Reinigen soll mit dem Mantra „*śaṃ no devīḥ*“ geschehen (Handlung MS. III, TS. 5, 2, 4, 4, Mantra wohl aus KS. 38, 13, aber daß der Mantra zur Handlung gehört, geht aus dieser Quelle nicht hervor).

5, 26; 35, 6. Beim Cayana gibt es sechs Upasadtage (SB. 10, 2, 5: ein Jahr, 24, 12, 6 oder 3 Tage).

5, 27; 35, 8. 9. Den Upasads gemäß (*anūpasadam*) schichtet er (d. h. an jedem Upasadtage macht er eine Schicht). Nach Āp., Hir., Vaikh. erstreckt sich die letzte Schicht auf zwei Tage; in Mān. aber fängt der sechste Upasadtag später an, nl. 6, 2, 4, 16 (Hir.: *anūpasadaṃ cinoty; anvaham ekaika citir, dvyaham uttama*).

5, 33. An den gewöhnlichen Agni soll ein Haupt (*śiras*) angefertigt werden. In Āp. wird das Haupt nicht an dieser Stelle, sondern erst viel später erwähnt in 17, 8, 3, wenn die Ziegel darauf hingelegt werden müssen, die in 17, 8, 2 genannt sind. Außerdem ist es hier fakultativ. Man möchte vermuten, daß das Haupt beim gewöhnlichen Agni in der Überlieferung der Āpastambins ursprünglich nicht hinzugehöre (auch weil es im Śulba von Āp. nicht beim gewöhnlichen Agni, wohl bei der Śyenaciti vorkommt), sondern spätere Einfügung, vielleicht aus dem Mān., sein könnte (nicht in Hir.).

5, 35. Mit einem aus MS. II, 92, 9 entlehnten Mantra befestigt er die Jochriemen an den Pflug (Āp. 18, 4 [hat mehrere Mantras]: macht Joch und Pflug bereit).

5, 38. „*Ud asthād*“ usw. sagt er über dem emporgehobenen Pflug. Āp. 18, 6: Mit „*ud asthād*“ usw. hebt er den Pflug empor (N S M_2 „*ud asthād goji(d i)ty uchra(ya)ti*“ Einschaltung aus Āp. oder Verschreibung) (nicht in Hir.).

5, 38; 18, 6. „*Uṣṭārayoḥ*“ usw. sagt er über den angespannten Ochsen (Hir.: *yuktān anumantrayate*).

6, 14; 21, 3. a) Bei der Aufforderungsformel gebraucht man *cityagnibhyaḥ* (*agnibhyaḥ* ŚB. 7, 3, 2, 5 und BŚ. 10, 27: 26, 10; dort auch *praṇīyamānebhyo,* vgl. aber MS. III, 2, 5: 22, 15). b) *Cityagnibhyaḥ* wird in Mān. leise gesagt, in Āp. darf es fortbleiben; dagegen in ŚB. findet sich keine derartige Bestimmung.

6, 17; 22, 1. Das Pferd soll mit dem rechten Fuß die Stelle der Svayamātṛṇṇā (den Darbhabüschel), also die Mitte des Agni, betreten (Hir.: *pādena*, wie Mān) (in TS. 5, 2, 6, 5, MS. III, 2, 5: 22, 18, KS. 20, 5, ŚB. 7, 3, 2, 10—19, Kāty. Ś. 17, 3, BŚ. 10, 27. 28 ist von der „Mitte“ nicht die Rede)

7, 23. Der Mantra „*yac cid dhi*“ bei dieser Handlung nur Āp. 26, 1, Hir. und Vaikh. In den verwandten Texten kommt er gar nicht vor. Vgl. ṚV. 1, 28, 5 (Ait. B. 7, 17, 2; Śāṅkh. Ś. 15, 23).

7, 24; 26, 3. 4. Mehrere Mantras werden beim Niederlegen des Mörsers und des Stößels gebraucht. Mān.: zwei und einer; Āp. beide Male einer; in den Brāhmaṇas aber im Ganzen nur einer; ebenso in Hir., der aus zwei Mantras wählen läßt: *tad viṣṇoḥ paramaṃ padam iti madhye 'gner ulūkhala[ṃ]musalam upadadhāti viṣṇoḥ karmāṇi paśyateti vā.*

8, 13. 15; 35, 1. 2. Auf den fertigen Schichten wird geopfert: Mān. 15: auf jeder Schicht mit einem Verse, auf der letzten mit zwei; Āp. 1: auf jeder mit allen sechs Versen. Mān. 13 parallel mit Āp. 2 (*citiṃ citim abhijuhoti*) (nicht in Hir.).

6, 2, 2, 17; 16, 32, 3. Es gibt Ziegel, welche Saṃtatīs heißen, in Mān. neun in der fünften Schicht, in Āp. zwölf in der ersten (Hir., Vaikh., BS. 10, 35: 32, 21 nennen sie Saṃyats. In Mān. heißen Saṃyats die, welche anderswo Apānabhṛts genannt werden. — Vgl. auch 6, 2, 3, 3 Ziegelmantras in der fünften Schicht ähnlich denjenigen, die Āp 16, 32, 4 in der ersten hat).

2, 20; 17, 8, 2. Die zehn Ziegel mit „*indro dadhīco*“ sollen an der Vorderseite liegen (*pūrvārdhe* gehört noch zu Āp. 17, 8, 2).

3, 1; 7, 5—9, 2. Das Mahāvratam wird für „Ziegel“ gebraucht (nicht in Hir.; Vaikh. = Āp.).

3, 8; 6, 5—11. Das Hinlegen der Nakṣatreṣṭakās, der Voll- und Neumondsziegel in Āp. und BŚ. 10, 46: 45, 4—15 ist deutlich und in beiden gleichartig beschrieben: der VM. im SO., 14 nakṣ. von Osten nach

Westen, der NM. im W., 13 nakṣ. von Westen nach Osten, ein zweiter VM. im NO. In Mān. dagegen: 13 nakṣ. von O. nach W., der VM. (im SW.?), 14 nakṣ. (von W. nach O.?), der NM. (im NO.?), und darauf noch der 28. nakṣ., „*bharaṇī*“ (der 29. nakṣ. „*brāhmaṇo*“ wird wahrscheinlich nicht benutzt; vielleicht spätere Einfügung in MS. II, 13, 20?). Die Verteilung in Āp. und Baudh. ist viel ansprechender. Warum stehen der VM. und der NM. in Mān. hinter dem 13. und 27. anstatt hinter dem 14. und 28. nakṣ? (*upariṣṭād viśākhayoḥ* und *purastād bharaṇīnām* wäre zu erwarten). Und dann ferner noch steht der VM. an der West-, der NM. an der Ostseite, statt umgekehrt. Man möchte vermuten, daß der Sūtrakāra des Mān. das Hinlegen dieser Ziegel nicht richtig verstand, und falls er eine Vorlage benutzte, sie falsch wiedergab. Diese Vorlage könnte Āp. gewesen sein; beide haben wenigstens *purastāt pratīcīr* und *anuṣajati* gemeinsam. Bei Baudh. ist die ganze Ausdrucksweise anders.

4, 1; 10, 11. Die fünfte Besprengung macht er in der Mitte mit dem Gesicht nach Osten (*madhye prāṅmukhaḥ*) (BŚ. 10, 52: 54, 10 *upariṣṭād*) (an dieser Stelle nicht in Hir.).

5, 22; 16, 5. Die Opferkuchen für die Maruts werden ohne Sprüche behandelt (*tūṣṇīm upacaritā(n)*) (kommt auch anderswo in Āp. vor).

5, 24. Der Opferlöffel zur Vasordhārā soll einen glatten Stiel haben (*syonadaṇḍām*), was wahrscheinlich dasselbe besagt wie Āp. 17, 8: soll mit Lehm beschmiert sein (*mṛdā pradigdhām*) (nicht in Hir.).

5, 27; 17, 10. Der Reisbrei für die Brahmanen soll (Āp., Hir.: kann) für vier Schüsseln sein.

5, 34; 20, 13. Das Opfern des Windes kann auch vermittelst eines zusammengefalteten schwarzen Antilopenfells geschehen (*kṛṣṇājinapuṭena* kommt aber auch vor BŚ. 22, 10: 132, 14) (Hir.: *kṛṣṇapuṭena vā*).

6, 20. Im Mantra „*imaṁ stanam*“ haben nur Āp. und Mān. (nicht Hir.) *madhumantam* statt *ūrjasvantam*, Āp. aber an anderer Stelle: 16, 21, 11. An der mit Mān. 6, 20 parallelen Stelle hat Āp. *ūrjasvantam* (17, 23, 10) (sowie auch z. B. BŚ. 10, 59). Die Änderung kann aber auch sehr gut unabhängig in beiden entstanden sein, aus dem *madhumantam* der folgenden Zeile vorausgenommen. Außerdem hat der Mantra in Mān. mehrere Veränderungen.

So verschiedenartig und zahlreich die genannten Übereinstimmungen sind, die bestimmt auf ein näheres Verhältnis zwischen Āp. und Mān. hindeuten, Gründe zur Feststellung ihres Altersverhältnisses sind nicht gefunden. Nur

einige Male konnten sehr unbestimmte Anweisungen in der einen oder andern Richtung gegeben werden.

Nicht nur in den Vorschriften selber, auch in ihrer Reihenfolge möchte man Zusammenhang zwischen den zwei Sūtras entdecken. Jedoch ohne Erfolg. Mān. weicht manchmal in der Reihenfolge der Vorschriften von seiner Saṃhitā ab, folgt dann aber meist der TS.; wo nicht, so ist die Ursache der Abweichung nicht zu ersehen; nur geht sie nicht parallel mit Āp.

Schließlich muß die hier unternommene Untersuchung sich auf den ganzen Text der beiden Sūtras erstrecken. Im Obigen ist nur ein Versuch gemacht worden, zur Lösung dieser Frage etwas beizutragen.

अग्निं चेष्यमाण उखाँ संभरेत्पौर्णमास्याममावास्यायामेकाष्टकायाँ वा । १ । प्राक्तीषु सँस्थासु षोडशिवर्जमग्निमुत्तरवेद्यां चिन्वीत । २ । सावित्रनाचिकेतो वानग्निर्वोत्तरवेदिं चिन्वीत सत्त्राहीनेषु । ३ । तूष्णीं जुहूँ संमृज्य स्रुवँ संमार्ष्टि । ४ । जुहूमष्टगृहीतेन पूरयित्वा ॥ युञ्जानः प्रथमं मन इत्यष्टौ निगद्याहुतिं जुहोति । ५ । यदि कामयेत यज्ञँ यज्ञयशसेनार्पयेयमिति ॥ देव सवितः प्रसुव यज्ञमित्येतामूर्ध्वं यजुषः कुर्यात् । ६ ॥ ऋचा स्तोमँ समर्धयेति चतुर्गृहीतं जुहोति । ७ । उत्तरतो गार्हपत्यस्य ॥ देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्यभ्रिमादत्ते वैणवीं कल्माषँी सुषिरामुभयतस्तीक्ष्णामन्यतरतो वा । ८ । अग्रेणाहवनीयं ॥ प्रतूर्तं वाजिन्नाद्रवेत्यश्वमभिमन्त्रयते ॥ युञ्जाथाँ रासभमिति गर्दभम् । ९ ॥ योगे योगे तवस्तरमित्यभिप्रव्रजन्त्यश्वमग्रतो नयन्ति । १० ॥ अग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वद्दाभरेति जपति । ११ ॥ अग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदच्छेम इति समेत्य पुरुषमभिमन्त्रयते यस्य वाजँ विवृञ्जिषेत् । १२ । यतः सूर्यस्योदयनं ततो वल्मीकवपामपघ्नन्नग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वद्भरिष्याम इति ब्रूयात् । १३ ॥ अन्वग्निरुषसामग्रमक्शदिति वल्मीकादभिप्रव्रजन्ति । १४ ॥ आगत्य वाज्यध्वानमित्याखानं प्राप्य जपति । १५ ॥ आक्रम्य वाजिन्द्यौस्ते पृष्ठमिति द्वाभ्यामश्वमाक्रमयति । १६ । आक्रम्यमाणे यजमानो यं द्विष्यात्तं ब्रूयादमुमभितिष्ठेति । १७ ॥

1 (vgl. MS. II, 7, 1—5; III, 1, 1—6; Āp. Ś. 16, 1—3): [1]) vgl. ŚB. 6, 2, 2, 23. — [2 und 3]) fehlen in C_2; in NS zusammen oben am Rande der Seite. — [2]) M_2 **तूष्णीं जुहूप्रक्तीषु**: vgl. 6, 2, 6, 7. — [3]) N **सत्राहिमेषुवे**; vgl. Hir. Ś. 11, Vaikh. Ś. 18, Āp. Ś. 24, 4, 8. 9; vgl. 6, 2, 6, 30. — [4]) M_2 fängt an: (**ष्व**)**संमृज्य**; *tūṣṇīm* gehört wohl hierher, nicht in [2]); C_2 **जुहुक्कः**. — [5]) C_2 **जुह्रम°**. — [6]) yajus: MS. II, 7, 1: 74, 8. 9. — [7]) vgl. KS. 18, 19, TS. 5, 1, 1. — [8]) vgl. ŚB. 6, 3, 1, 30. — [10]) NSM_2 **°त्यभिव्रजंत्य°**. — [12]) NSM_2 **इत्येत्य**; zu erwarten wäre *abhimantrayeta* vgl. 6, 1, 1, 38; Hss. **विवृंजिषेद्य°**, also mit Nasalierung, vgl. 6, 1, 3, 28; 4, 20; 2, 5, 12 C_2 **समिंध्य**. — [14]) NSM_2 **°मग्रच्यदिति**, vgl. 3, 3, 6; NSM_2 **°दभिव्रजंत्य°**. — [15]) C_2NS **जपंत्या°**. — [16]) vgl. ŚB. 6, 3, 3, 9. —

उत्क्रामेत्युत्क्रमयति । १८ ॥ उदक्रमीदित्यश्वमभिमन्त्रयते । १९ ॥ आ त्वा जिघर्म्मि विश्वतः प्रत्यञ्चमिति द्वाभ्यामश्वपदे जुहोति । २० ॥ परि वाजपतिस्त्वमग्ने द्युभिः ॥ परि त्वाग्ने पुरँ वयमित्येकैकया परिलिखति । २१ । सावित्रैरभ्रिमादत्ते चतुर्भिश्छन्दोऽन्तैः । २२ ॥ देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्यनुवाकशेषेण खनति । २३ ॥ अपां पृष्ठमसीति पुष्करपर्णं विवेष्टयति । २४ ॥ शर्म च स्थः ॥ सँवसेथामित्युत्तरत आखानस्य कृष्णाजिनं पुष्करपर्णं च सँस्तृणात्यधस्तात्कृष्णाजिनं प्राग्ग्रीवमुत्तरलोममुपरिष्टान्नाभि प्राग्द्वारं पुष्करपर्णम् । २५ । तस्मिन्पुरीष्यो ऽसि विश्वभरा इति यजुषा पुरीषमावपत्यृग्भिस्तिसृभिश्च ॥ त्वामग्ने पुष्कराद्धि ॥ तमु त्वा दध्यङ्ङृषिस्तमु त्वा पाथ्यो वृषेति गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्योत्तराभिस्त्रिष्टुब्भी राजन्यस्योत्तमाभिर्जगतीभिर्वैश्यस्य । २६ । यं कामयेत ऋध्नुयादिति तस्य गायत्रीभिश्च त्रिष्टुब्भिश्च संभरेद्गायत्र्याभ्यादाय त्रिष्टुभा निवपति । २७ ॥ अयं ते योनिर्ऋत्विय इति न्युप्तमभिमृशति । २८ ॥ अपो देवीः ॥ सं ते वायुरित्यद्भिराखानमुपसृजति । २९ ॥ सुजातो ज्योतिषेति पुरीषमभिमन्त्रयते । ३० ॥ वासो अग्ने विश्वरूपमित्युपनह्यति मौञ्जेन दाम्नार्कमयेण वा । ३१ ॥ उदु तिष्ठ स्वध्वरोर्ध्व ऊ षु ण इत्यादायोत्तिष्ठति । ३२ ॥ स जातो गर्भो असि रोदस्योरिति जपति । ३३ ॥ स्थिरो भव वीड्वङ्ग इति गर्दभ आदधाति । ३४ ॥ शिवो भव प्रजाभ्य इति पुरीषमभिमन्त्रयते । ३५ । अश्वप्रथमाः प्रत्यायन्ति । ३६ ॥ प्रैतु वाजीत्यश्वमभिमन्त्रयते ॥ नानदद्रासभः पत्वेति गर्दभमग्न आयाहि वीतय इति पुरीषम् । ३७ ॥ ऋतँ सत्यमृतँ सत्यमिति पुरुषँ येन संगच्छेत तमभिमन्त्रयेत । ३८ । दक्षिणत आहवनीयस्य खरं कृत्वा परिश्रयति । ३९ । तस्मिन्दर्भानास्तीर्यौषधयः प्रतिगृभ्णीतेति द्वाभ्यां खरे सादयति । ४० । अश्वगर्दभावध्वर्यवे ददाति । ४१ । ॥ १ ॥

॥ वि पाजसेति द्वाभ्याँ विष्यति । १ । पर्णवल्कलकाण्टाभिरद्भिरापो हि ष्ठेति तिसृभिरुपसृजति । २ ॥ मित्रः सँसृज्येति द्वाभ्यां पञ्चभिः संभारैः सँसृजत्यजलोमभिः कृष्णा-

[18]) S M$_2$ **॰त्युत्क्रामय॰**, N **॰त्युत्कामय॰**; vgl. ŚB. 6, 3, 3, 13. 14. — [21]) Reihenfolge wie MS. III und TS. 5, 1, 3, 5. — [22]) Hss. **॰द्रोते॰**; Inhalt = 6, 1, 1, 8. — [24]) vgl. ŚB. 6, 4, 1, 8. — [25]) Hss. **प्राग्रीवमु॰**; N S M$_2$ **॰लोमं उप॰**; C$_2$ S N **॰न्नाभिं**; vgl. 6, 1, 7, 1; N M$_2$ **॰पर्णे**; zu erwarten zweimal *upariṣṭāt*; vgl. ŚB. 6, 4, 1, 6. — [26]) N S M$_2$ **विश्वं॰**; Hss. **॰वपति**; *ṛgbhis* fehlt in C$_2$; N S M$_2$ **॰ष्टुभी**, C$_2$ **॰ष्टुभि**; stimmt nicht überein mit MS. II, 7, 3: 77, 10—78, 3. — [27]) C$_2$ S **त्रिष्टुभिश्च**, M$_2$ **भिश्च**, fehlt in N; N S M$_2$ **त्रिष्टुभाविति**. — [31]) Hss. **॰र्कमयेन**; vgl. ŚB. 6, 4, 3, 7. — [32]) vgl. ŚB. 6, 4, 3, 9. — [36]) N S **प्रयांति**, M$_2$ **प्रयंति**. — [37]) vgl. BŚ. 10, 4: 4, 8—12. — [38]) **पुरुषँ** meine Emendation, Hss. **पुरीषँ** (C$_2$ **॰षं**); M$_2$ **॰मन्त्रयते**. — [39]) vgl. ŚB. 6, 4, 4, 19.

2 (vgl. MS. II, 7, 5—6; III, 1, 6—8; Āp. Ś. 16, 4—6; Mān. 4, 1): [2]) vgl. ŚB. 6, 5, 1, 1. —

जिनस्य त्रिभिश्चूर्णीकृतैः शर्कराभिर्वेणवङ्गारैरश्मकपालैः सिकताभिश्च । ३ ॥ सँसृष्टाँ वसुभिरिति तिसृभिरभिमन्त्र्य पत्न्यै प्रयच्छति । ४ ॥ मखस्य शिरो ऽसीति पिण्डमभिमृशति । ५ । पत्न्युखां करोति त्र्युद्धिं चतुरश्राम् । ६ । आम्नातं प्रमाणं प्रथयित्वा ताँ समुन्नीयोद्धीर्मध्य आदधाति । ७ । क्रियमाणाँ यजमानो ऽनुमन्त्रयते ॥ वसवस्त्वा कृण्वन्त्विति प्रथमामुद्धिँ ॥ रुद्रास्त्वेति द्वितीयामादित्यास्त्वेति तृतीयाँ ॥ विश्वे त्वा देवा वैश्वानराः कृण्वन्त्विति संलिप्यमानां ध्रुवाप्रभृतिभिः । ८ । पत्नी द्व्यङ्गुले ऽधस्ताद्धारस्यादित्या रास्नासीति रास्नां करोति । ९ ॥ अदितिष्टे बिलमिति द्वारँ रास्नायाः । १० । दिक्षु द्वौ चतुरो ऽष्टौ वा स्तनान्करोति । ११ । इक्षुशलाकया निर्लिप्य ॥ कृत्वाय सा महीमुखामिति विषजति । १२ । शेषस्य त्र्यालिखितामषाढामिष्टकां करोति । १३ ॥ वसवस्त्वा धूपयन्त्विति प्रभृतिभिर्गार्हपत्यादश्वशकेन खरदेशे धूपयति । १४ । अग्रेण गार्हपत्यमदितिष्ट्वा देवीत्यापाकं खनति । १५ ॥ देवानां त्वा पत्नीरित्युखामाधायाषाढामादधाति । १६ । कुपिनैः परिश्रित्य पचनमभ्युह्य ॥ धिषणा त्वा देवीतिप्रभृतिभिर्गार्हपत्यात्पचति । १७ ॥ मित्रस्य चर्षणीधृत इत्यभीद्धामुपचरति । १८ ॥ देवस्त्वा सवितोद्वपत्विति पक्वामुद्वपति । १९ ॥ उत्तिष्ठ बृहती भवेत्यादायोत्तिष्ठति । २० । अग्रेणाहवनीयं पर्याहृत्य खरे निधाय ॥ मित्रैतां त उखां परिददामीति मित्राय परिददाति । २१ । तप्तामजक्षीरेण ॥ वसवस्त्वाछृन्दन्त्विति प्रभृतिभिश्चतुर्भिराछृणत्ति । २२ । शिरश्छित्त्वाहरति वैश्यस्य राजन्यबन्धोर्वाशनिहतस्येषुहतस्य वा । २३ ।

अयँ यो अस्य यस्य त इदँ शिर एतेन त्वँ शीर्षण्वानेधि ।

इति छेदे ऽपिनिदधाति सप्तधा विदीर्णाँ वल्मीककवपाँ सप्त च माषान् । २४ ।

इदमस्माकं भुजे भोगाय भूयासम् ॥

इति शिरः पाणौ कुरुते । २५ ।

---

[3]) C_2 **॰र्वैणवंगारार्मकपालास्त्रिक्येनच**; *ajalomabhiḥ kṛṣṇājinasya tribhiḥ* ist hier eine Einheit, vgl. TS. 5, 1, 6, ŚB. 6, 5, 5, 3—6. — [4]) vgl. KS. 19, 6: 7, 5. — [6]) C_2 **त्र्युध्वीं**, N S **त्र्युध्री** (in Margine **द्धीं**). M_2 **त्युध्री**; $C_2 M_2$ **चतुरस्राम॰**; 6, 1, 4, 39: 5, 1 so in allen Hss. — [7]) C_2 **॰योद्रि**. N **॰योद्धीर्म॰**, S **॰योद्ध्रीर्म॰**, M_2 **योर्द्धीर्म॰**. — [8]) C_2 **॰मुध्विं**, N S M_2 **॰मुध्रिं**; N S M_2 **॰प्रभृतिभिश्च**: für *dhruvāprabhṛtibhiḥ* vgl. II, 7, 6: 80, 14—81, 3; vgl. Baudh. Ś. 10, 5: 5, 14. — [9]) vgl. ŚB. 6, 5, 2, 10. — [12]) $C_2 M_2$ **॰लुप्य**, N S **॰लुंप्य**. — [13]) MS. III, 2, 7: 25, 12—18. — [17]) alle Hss. *kupinaiḥ*. — [18]) C_2 **॰त्यभिद्वामु॰**, S **॰त्यभिधामु॰**, M_2 **॰त्यभिवामु॰**. — [23]) C_2 **॰र्वा अभिनिहित॰**, N **॰र्वा अनिहेत॰**, S **॰र्वा अनिहित॰**, M_2 **॰र्वा आसिनिहत॰**. — [24]) *saptadhā* nur C_2. —

यो ऽस्य कौष्ठ्य जगतः पार्थिवस्यैक इद्वशी ।
यमं भङ्गश्रवो गाय यो राजानपरोध्यः ॥
यमं गाय भङ्गश्रवो यो राजानपरोध्यः ।
येनापो नद्यो धन्वानि येन द्यौः पृथिवी दृढा ॥
हिरण्यकेशान्सुधुरान्हिरण्याक्षानयःशफान् ।
अश्वाननश्वतो दानँ यमो राजाधितिष्ठति ॥
अहरहर्नयमानो गा अश्वान्पुरुषान्पशून् ।
वैवस्वतो न तृप्यति सुरया इव दुर्मदः ॥
इति यमगाथा गायञ्छिर आहृत्य मृदा प्रलिम्पति । २६ । ॥ २ ॥

पञ्च साण्डानालभते प्राजापत्यमजमग्निभ्यः कामेभ्यो ऽश्वमृषभँ वृष्णिं बस्तम् । १ । सिद्धमा सामिधेनोभ्यः । २ । अनभ्यावर्तयँस्त्रतुर्विँशतिँ सामिधेनीरन्वाह ॥ प्र वो वाजा अभिद्यव इत्येकादश ॥ समास्त्वाग्न ऋतवो वर्धयन्त्विति दश । ज्योतिष्मती परिहाया-प्रीरुत्तम ॥ उपेमसृक्षीत्यप्सुमतीस्तिस्रो ज्योतिष्मत्या परिदधाति । ३ । सिद्धमाघारात् । ४ ॥ हिरण्यगर्भ इति स्रौचमाघारमाघारयति । ५ । सिद्धमा पर्यग्निकरणात् । ६ । उत्तरं प्राजापत्यं निधाय शिरो ऽभिपर्यग्निं करोति । ७ । पर्यग्निकृतानुत्सृज्य प्राजापत्येन सँस्था-पयन्त्युपाँशुदेवतेन । ८ । तस्याग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालः पशुपुरोडाशः । ९ । उत्सृ-ष्टानाँ शिराँसि छित्त्वा निदध्यात् । १० । ह्रदे कायान्प्रविध्येज्जिह्वाश्च यस्मादिष्टकास्सि-कीर्षेत् । ११ । अथैतान्पञ्चालभेताजँ वा श्वेतँ साण्डं तूपरँ वायवे नियुत्वते । १२ । तदाप्रीः सामिधेनीः । १३ । स आघारः । १४ । तस्य प्राजापत्यो द्वादशकपालः

---

26) a) S **यमं भङ्गय॰**, N **यमं भङ्ग्य॰**; b) Hss. **धन्वान्येन**; SN **पृथिवी च**; c) NSM$_2$ **॰न्हिरण्यान्रथान॰**, **॰तिष्ठतु**; NSM$_2$ **॰गाथां**. — 23—26) vgl. MS. III, 2, 7: 26, 19—27, 1; 2, 8: 27, 11—17, KS. 20, 8; Reihenfolge wie TS. 5, 1, 7 und 5, 1, 8, 1. 2; Mantras vgl. KS. 38, 12, TĀ. 6, 5, 2. 3, Baudh. Ś. 10, 10: 9, 6.

3 (1—18 vgl. MS. III, 1, 10; 4, 6; Āp. Ś. 16, 7—8; 19—31 vgl. MS. II, 7, 7; III, 1, 9; Āp. Ś. 16, 8—10) (Reihenfolge wie TS. 5, 1, 8—10): 1) vgl. ŚB. 6, 2, 1. 2. — 2) 1, 8, 1, 1—3, 11. — 3) NSM$_2$ **॰स्त्वाग्ना**; M$_2$ **॰प्रीरुत्तमा** Bed. unbegreiflich; Mantras: MS. I, 6, 1 (nur zehn, oder gehört 86, 5. 6 hinzu?; elf: ŚB. 1, 4, 1, 7—39 und TB. 3, 5, 2): II, 12, 5; IV, 12, 4: 187, 17—188, 4; vgl. 6, 2, 2, 15. 16; vgl. KS. 22, 1, TS. 5, 1, 8. — 5) MS. II, 13, 23: 168, 5. 6; vgl. 1, 8, 3, 12[a]; ŚB. 6, 2, 2, 5. — 7) Hss. **शिरोभिः**; vgl. 1, 8, 3, 22. — 8) NSM$_2$ **पर्यग्निकर्तारमनुव्रज्य**. — 11) vgl. ŚB. 6, 2, 1, 7. 8. — 12—16) vgl. 1—11. —

पशुपुरोडाशः । १५ । जिह्वामवदानेषु कृत्वा शिरः पशोर्निदध्यात् । १६ । सिद्धः पशुबन्धः । १७ । दीक्षणीयां निर्वपत्याग्नावैष्णवमेकादशकपालमादित्येभ्यो घृते चरुमग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालम् । १८ । सिद्धमाधीतयजुर्भ्यः । १९ ॥ आकूत्यै प्रयुज इति पञ्च हुत्वाकूतमग्निं प्रयुजँ स्वाहेति षड्ढोति ॥ विश्वो देवस्य नेतुरिति पूर्णाहुतिम् । २० । सिद्धमा मुष्टिकरणात् । २१ । उखां प्रवृणक्त्याहवनीये प्रभूतेष्वङ्गारेषु ॥ मा सु भित्था मा सु रिष इति द्वाभ्यामुपदधाति । २२ । तप्तायां मुञ्जानवदधात्यन्यद्वा क्षिप्राग्निम् । २३ । सन्तापेनाग्निं जनयति । २४ । अवसृजेदाहवनीयम् । २५ । न कामेषु प्रवृणक्ति । २६ । आहृत्यावदध्यान्मथित्वा गतश्रीर्भ्रंष्ट्रादन्नाद्यकामस्य । वैद्युताद्ब्रह्मवर्चसकामस्योपरि वृक्षे दीप्यमानं । प्रदावादाहरेद्यं कामयेत प्रसेनेनास्य राष्ट्रं जायुकँ स्यादिति । २७ । उख्यँ समिध्य समिध आदधाति ॥ द्रून्नः सर्पिरासुतिरिति क्रुमुकं घृताक्तं ॥ परस्या अधि सँवत इत्यौदुम्बरीं ॥ परमस्याः परावत इति वैकङ्कतीं ॥ यदग्ने यानि कानि चेति शमीमयीमपरशुवृक्णाँ ॥ यदत्त्युपजिह्विकेति पञ्चभिरौदुम्बरीमपरशुवृक्णां तैल्वकीं वाभिचरतो ॥ दँष्ट्राभ्यां मलिम्लूनग्न इत्याश्वत्थीम् । २८ ॥ यो अस्मभ्यमरातीयादिति शमीमयीमपरशुवृक्णां तैल्वकीं वाभिचरन्नादध्यद्यजमानो यं द्विष्यात्तं मनसा ध्यायेत् । २९ ॥ उदेषां बाहून तिरमिति द्वाभ्यामौदुम्बरीमादधद्यजमानँ वाचयति । ३० ॥ ब्रह्म क्षत्रँ सयुजेति समिधमादधाति । ३१ । ॥ ३ ॥

सौवर्णं रुक्ममेकविँशतिनिर्बाधं ॥ दृशानो रुक्म इति प्रतिमुञ्चति । १ । उपरिष्टान्निर्बाधं बिभर्ति । २ । आसन्दीं निदधाति । ३ । तस्याः प्रादेशमात्राः पादाः । ४ । समानमन्यत् । ५ । मौञ्जँ शिक्यँ षडुद्यावं द्वादशोद्यावँ वासन्द्यां निदधाति । ६ ॥ नक्तोषासेत्युख्यमुद्यम्य शिक्ये ऽवदधाति । ७ ॥ विश्वा रूपाणीति शिक्यपाशं प्रतिमुञ्चति ॥ नक्तोषासेति कृष्णाजिनम् । ८ ॥ सुपर्णो ऽसि गरुत्माँस्त्रिवृत्ते शिर इति जपति । ९ ॥

---

17) 1, 8, 3, 23—1, 8, 6, 27. — 18) N S M_2 °त्यमा°, °मादित्येभ्योकूतमग्नोघृते. — 19) 2, 1, 1, 19—45. — 20) vgl. 2, 1, 2, 1 und MS. III, 6, 4. — 21) C_2 मुष्टी°; 2, 1, 2, 2—19. — 22) C_2 N S भिच्छा, M_2 मिक्षा; vgl. KS. 19, 10: 10, 22. — 23) vgl. ŚB. 6, 6, 1, 23. 24. — 25) M_2 °दाहवनीये. — 27) vgl. KS 19, 10: 11, 2. 6. — 28—29) C_2 समिंध्य; Hss. beide Male शमीमयी परशुवृक्णां; C_2 N वाभिचरंनादधद्यजमानो, S °रंजादधद्य°, M_2 °रतिनादधद्य°. — 30) vgl. TS. 5, 1, 10, 2. 3.

4 (vgl. MS. II, 7, 8—10; III, 2, 1. 2; Āp. Ś. 16, 10—13): 1) N S रौक्ममे°, M_2 °र्णमरौक्यमे°. — 3) Hss. वि°. — 4) vgl. ŚB. 6, 7, 1, 14. — 5) 2, 1, 4, 34. — 6) Hss. वि°; vgl. KS. 19, 11: 12, 20. 21. — 8) vgl. TS. 5,1,10,5; anders ŚB. 6,7,1,6.—

सुपर्णो ऽसि गरुत्मान्दिवं गच्छ स्वः पतेत्युख्यमुद्यम्याध्यधि नाभिमुखां धारयमाणो ॥ विष्णोः क्रमो ऽसीतिप्रभृतिभिः प्राङ् चतुः प्रक्रामति । १० ॥ अक्रन्ददग्निरिति क्रन्दवतीं जपति । ११ ॥ अग्ने ऽभ्यावर्तिन्निति चतसृभिः पुनर्वतीभिः प्रदक्षिणमावर्तते । १२ ॥ आ त्वाहार्षमित्यावृत्य जपति । १३ ॥ उदुत्तमँ वरुण पाशमिति शिक्यपाशमुन्मुञ्चति । १४ ॥ अग्ने बृहन्नित्युख्यमभिमन्त्रयते । १५ ॥ हँसः शुचिषदिति हँसवत्यासन्द्यां निदधाति । १६ ॥ सीद त्वं मातुरस्या उपस्थ इति तिसृभिः सन्नवतीभिरुख्यमुपतिष्ठते । १७ ॥ दिवस्परीतिप्रभृतिभिर्द्वादशभिर्वात्सप्रेणोपतिष्ठते । १८ । मुष्टिकरणप्रभृति दैवं कर्म सिद्धम् । १९ । व्रतयिष्यन्येन देवा ज्योतिषेत्युख्यँ समिध्य समिधमादधाति घृताक्तां प्रथमाँ ॥ समिधाग्निं दुवस्यतेति गायत्र्या ब्राह्मणस्य ॥ प्र प्रायमग्निरिति त्रिष्टुभा राजन्यस्य । द्वाभ्यां गायत्रीभ्याँ वैश्यस्य । २० ॥ अन्नपते अन्नस्य नो देहीति घृताक्ताम् । २१ ॥ देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नये त्वा वैश्वानरायाहरुपदध इति समिधमादधाति ॥ रात्रीमुपदध इति प्रातः । २२ । अत ऊर्ध्वमुदित आदित्ये क्रमा अहनि । २३ । प्रतिमोचनप्रभृति सिद्धमोपस्थानात्सन्नवतीभिः । २४ । नक्तँ वात्सप्रेणोपतिष्ठते । २५ । दीक्षितो भृतिँ वन्वीत । २६ । प्रयास्यन्नुदु त्वा विश्वे देवा इत्युख्यमादत्ते । २७ ॥ हँसः शुचिषदिति हँसवत्या सन्नवतीभिश्चानस्यादधाति । पात्र्योः समोप्य परावादधाति । २८ ॥ प्रेदग्ने ज्योतिष्मान्याहीति प्रयाति । २९ । यदि खर्जेत्क्रन्दवत्यानुमन्त्रयेत । ३० । यद्युखा पूर्येतेष्टकासँयमनाय भस्म निदध्यात्पशुकामस्य पुरीषम् । ३१ । सहविहारो यायावरः प्रयाति । ३२ ॥ आपो देवीः प्रतिगृभ्णीतेति तिसृभिरप्सु भस्म प्रवपति । ३३ ॥ प्रसद्य भस्मनेति द्वाभ्यां भस्ममुष्टी प्रत्यावपति । ३४ । पुनर्वतीभ्यां प्रत्येत्य यथास्थानँ सादयित्वा

---

10) C_2 **प्रांचचतुः**; Hss. **प्रक्रमयत्य॰**. — 12) NSM_2 **॰मावर्तयत्या॰**, C_2 **॰मावर्त्तयत्या॰**. — 13) zu erwarten: *āhṛtya*. — 16) Hss. **वि॰**. — 19) 2, 1, 2, 20—41. — 20) C_2 **समिंध्य**; „*yena devā*“ MS. II, 7, 12: 91, 9. 10; vgl. TS. 5, 7, 2, c; die Gāyatrīs für einen Vaiśya anscheinend nicht in MS. II. — 21) NSM_2 **॰पतेन्न॰**; MS. II, 10, 1: 132, 5; vgl. KS. 19, 12. — 22) Hss. **॰राया अहरु॰**; NSM_2 fehlt das erste *iti*; Hss. **रात्रीरुप॰**; Formel vgl. KS. 38, 12: 113, 21—114, 3; vgl. ŚB. 6, 6, 4, 1. 2. — 23) NSM_2 fehlt *ata*. — 23–25) *ahani—naktam* vgl. vielleicht ŚB. 6, 7. 4, 13. — 24) 6, 1, 4, 1—17. — 26) 2, 1, 3, 12. — 27–30) die zwei der *krandavatī* folgenden Mantras, MS. II, 7, 10: 87, 14—88, 2 sind schon 6, 1, 4, 20 verwendet; vgl. auch ŚB. 6, 8, 1, 5—14. — 28) vgl. 6, 1, 4, 16. 17 und TS. 5, 2, 2, 2. — 31) NSM_2 **यद्युख्या**; C_2 **पुरीषाय**, Bed. unsicher. — 33–34) vgl. KS. 19, 12, ŚB. 6, 8, 2. — 34) C_2 **॰मुष्टीः** —

बोधद्वतीभ्यामुपतिष्ठते । ३५ । न प्राजापत्येनानिष्टेष्टकाः कुर्वीत । ३६ । तिस्रो रात्रीर्भृत्वेतिप्रभृत्याम्नातं दीक्षापरिमाणम् । ३७ । दीक्षिते न पुनर्वतीभिरुख्यमुपतिष्ठते । ३८ । मृन्मयीरिष्टकाश्चतुरश्रा ऋजुलेखास्त्र्यालिखिता दक्षिणावृतो ऽन्याः सव्यावृतश्च खण्डकृष्णलक्ष्मवर्जं नैर्ऋतीस्तिस्रः कृष्णास्तुषपक्वा निर्मन्थ्येन पचेद्दक्षिणाग्नेर्वा । ३९ । दीक्षाभ्य ऊर्ध्वं क्रमवात्सप्रं समस्य ॥ ४ ॥

॥ अपेत वीतेति शालामुखीयदेशं जोषयते । तस्मिन्व्यामँ विधाय मण्डलं चतुरश्रँ वोद्धत्यावोक्ष्य ॥ चित स्थ ॥ परिचित स्थेत्येकविंशत्या प्रदक्षिणँ शर्कराभिः परिश्रयति । १ ॥ अग्नेर्भस्मास्यग्नेः पुरीषमसीति सिकता निवपति ॥ संज्ञानमसीत्यूषान् । २ ॥ मयि गृह्णामि ॥ यो नो अग्निः पितर इति चेष्यञ्जपति यजमानो वा । ३ । व्यूह्योषसिकतमयँ सो अग्निरिति चतसृभिर्मध्ये ऽग्नेश्चतस्रः प्राचीः समीचीरिष्टका उपदधातीडामग्न इति द्वे समीची पुरस्ताच्चिदसि ॥ परिचिदसीति द्वे समीची पश्चात् । ४ । सर्वत्रेष्टकोपधानमन्त्रेष्वन्ततस्तया देवतयेत्यनुषजति । ५ ॥ लोकं पृण छिद्रं पृणेत्येतया त्रयोदशभिश्चितिँ संपूरयति ॥ ता अस्य सूददोहस इत्यनुषङ्गः । ६ । चित्यां चित्याँ हिरण्यशकलमुपास्यति । ७ ॥ पृष्टो दिवीति चात्वालदेशात्पुरीषेण चितिँ संछादयति । ८ । एवं प्रथमे गार्हपत्यस्य पञ्च चितीरुपदधाति । तिस्रो द्वितीय । एकां तृतीये । ९ । संचिते ॥ समितँ संकल्पेथामिति चतुर्भिरुख्यं निवपति । १० ॥ मातेव पुत्रमित्युखाँ विमुञ्चति । ११ । न रिक्तामवेक्षेत । १२ । सिकताभिः पूरयित्वा निदध्याद्दध्ना घृतेन मधुना वा । १३ ॥ यदस्य पारे रजस इति शिक्यमादत्ते । १४ । दक्षिणापरमवान्तरदेशँ यन्ति । १५ । स्वकृत इरिणे नैर्ऋतीरुपदधात्यसुन्वन्तमयजमानमिच्छेति तिसृभिः पराङ् पराङ् । १६ । न तयादेवतं करोति । १७ ॥

---

[37]) MS. III. 4. 6: 52. 11—53. 3. — [38]) C_2 दीक्षितेनष्टे: *punarvatibhir* = 6. 1, 4, 12?, zu erwarten wäre *sannavatibhir* wie 6, 1, 4, 17, vgl. auch 6, 1, 4, 24. — [39]) N S M_2 मृण्मय, C_2 मृन्मृज्य: Hss. चतुरस्रा: N °कृष्णं लक्ष्म°, S M_2 °कृष्णां लक्ष्म°, C_2 °कृष्णा अलेष°; vgl. ŚB. 8, 7, 2, 16. 17 und MS. III. 2, 4: 19. 19. 20.

5 (vgl. MS. II. 7, 11—12; III, 2, 3. 4; Āp. Ś. 16, 14—19): [1]) C_2 °मुखीये. °नव्यायामं: Hss. चतुरसँ: vgl. MS. III, 5, 3. — [3—4]) C_2 यजमानो विह्रैष°. — [3]) MS. I, 6, 1: 86, 5. 6; 85, 18—86, 1; vgl. TS. 5. 7. 9, ŚB. 7. 4, 1, 1. 2, KŚ. 17, 3, 27, Āp. Ś. 16, 21, 6—8. — [4]) N S M_2 °सिकतामं°. — [6]) MS. II, 8, 1: 106, 3—6. — [8]) u. a. MS. II, 13, 11: 161, 14—17; vgl. TS. 5, 6, 6, 4. — [9]) vgl. TS. 5, 2, 3, 6. 7. — [10]) MS. III, ŚB., KS., TS., Āp. Ś. *samnivapati.* — [12]) N S °मवेक्षते, M_2 °मवेक्ष्यते. — [12 und 13]) vgl. MS. III 2, 7: 26, 12—16. — [14]) vgl. TS. 5, 2, 4. 2. — [17]) ŚB. 7. 2, 1, 12. —

यं ते देवी निर्ऋतिराबबन्धेति जालमिष्टकास्वध्यस्यति । १८ । रुक्मसूत्रमनुप्रहृत्यासन्द्याभिविक्रमयति । १९ ॥ यदस्य पारे रजस इत्युदकुम्भेनेष्टकाः प्रसव्यं त्रिः परिषिञ्चन्पर्यैति । निधाय त्रिरपरिषिञ्चन्प्रतिपर्यैति । २० ॥ भूत्यै नम इत्युत्क्रावर्तते । २१ ।

शं नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये ।
शँ योरभिस्रवन्तु नः ॥
शं न आपो धन्वन्याः शं नः सन्त्वनूप्याः ।
शं नः समुद्रिया आपः शमु नः सन्तु कूप्याः ॥
शं नो मित्रः शं वरुणः शं नो भवत्वर्यमा ।
शं न इन्द्रश्चाग्निश्च शं नो विष्णुरुरुक्रमः ॥

इति तिसृभिः परोगोष्ठं मार्जयन्ते । २२ । अनपेक्षमाणाः प्रत्यायन्ति । २३ ॥ निवेशनः संगमनो वसूनामित्यैन्द्र्या गार्हपत्यमुपतिष्ठते । २४ । प्रायणीयाप्रभृति सिद्धमोपसद्भ्यः । २५ । षडुपसदः प्रवर्ग्यवत्यः । २६ । अनूपसदमग्निं चिन्वीत । २७ । प्रथमायामुपसदि पूर्वाह्णिकीं कृत्वा यूपमक्ष्येति । २८ । अग्रेण प्राग्वँशं त्रिषु प्रक्रमेष्वपरिमिते वावकाशे पृष्ठ्याशङ्कुं निहत्य वेदादानप्रभृति वेदिँ विदधाति यथा सोमे । २९ । ऊर्ध्वबाहुना यजमानेन वेणुं प्रमायोत्तरवेदिदेशे सप्तपुरुषमग्निँ विदधाति । ३० । तस्य चतुःपुरुष आत्मा पुरुषमात्राणि पक्षपुच्छानि । ३१ । अरत्निं पक्षयोरत्युपदधाति प्रादेशं पुच्छे । ३२ । तुर्यपुरुषँ शिरो विधाय विहितस्य मध्यदेशे दर्भस्तम्बे हिरण्यं निधाय ॥ सजूरब्दो आयवोभिरित्यभिजुहोति । ३३ ॥ प्रजापतिष्ट्वा सादयतु पृथिव्याः पृष्ठे तया देवतयाङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीदेति विहितस्य मध्यदेशे पृथिवीमभिमृशति । ३४ । दक्षिणतः पक्षस्योद्योजनमन्तर्याममिति सीरे युगवरत्राणि संबध्नाति । ३५ ॥ पूषा युनक्तु सविता युनक्त्विति तिसृभिर्युज्यमानमनुमन्त्रयते । ३६ । षड्युक्तेन कृषति द्वादशयुक्तेन वा । ३७ ॥ उदस्थाद्गोजिदश्वजिदित्यु-

---

19) unsicher: C_2 **॰संद्याभिर्ह्रीक्रमयति**; vgl. auch BŚ. 10, 22. — 20) C_2 **निधायं**, vgl. 1, 7, 6, 52. 53; 6, 2, 4, 8. — 22) b) Hss. **शंतनूप्याः**; c) Hss. **शं वरुणः**; M_2 S **परोगोष्टं**, S geändert in **॰गोष्टं**; Mantras vgl. KS. 38, 13 (VS. 36, 12), KS. 2, 1, VS. 36, 9. — 24) C_2 **॰त्यैंद्रिया**, NS **॰त्यैंड्या**. — 25) 2, 1, 3, 20—2, 2, 1, 13. — 26–27) vgl. Āp. Ś. 16, 35, 6—9. — 28–29) vgl. 2, 2, 1, 51. 52. — 31–32) fehlen in M_2, außer: *prādeśaṃ puche*; vgl. KS. 20, 3: 20, 20. — 33) NS M_2 fehlt **विहि॰**; C_2 **॰ब्द आयव॰**, M_2 **॰ब्दे अयवे॰**; vgl. MS. II, 12, 3: 146, 2 mit III, 4, 4: 49, 5—15. — 34) vgl. MS. II, 8, 14: 117, 15, IV, 9, 16 und BŚ. 10, 23: 22, 4. — 35) NS M_2 **शीरे**, **॰वरत्नानि**, C_2 **॰वर्चाणि**. — 36) vgl. ŚB. 7, 2, 2, 4—6. — 38) NS **॰द्गोजिदित्युक्र(य)ति**, M_2 **॰द्गोजित्युक्रति अश्व॰**, vgl. Āp. Ś. 16, 18, 6, C_2 **॰दश्व-**

च्छ्रितमनुमन्त्रयत ॥ उष्टारयोः पील्वयोरित्यनडुहः । ३८ ॥ लाङ्गलं पवीरवमिति पञ्चेमामिन्द्र हस्तच्युतिमिति षष्ठी । तासामेकैकया द्वे द्वे सीते कृषति । ३९ । दक्षिणार्धात्पक्षस्योपक्रम्य मध्येन सीतां करोत्युत्तरस्मात्पक्षान्तात्प्रदक्षिणावृता दक्षिणां पूर्वामुदीचीमपराम् । ४० । एवं तिस्रस्तिस्रः सीताः कृषति । दक्षिणस्याः श्रोणेरध्योत्तरस्मादँसात्पुच्छादध्या शिरस । उत्तरस्याः श्रोणेरध्या दक्षिणस्मादँसात् । ४१ ॥ विमुच्यध्वमघ्न्या देवयाना इति दक्षिणाप्राचो विमुञ्चति । ४२ । तानध्वर्यवे ददाति सीरं च । ४३ । ॥ ५ ॥

ओषधीरारण्या ग्राम्याश्च सर्पिषा सँसृज्य ॥ या ओषधयः प्रथमजा इति चतुर्दशभिः सर्वमग्निँ वपति । १ । या न विन्देत्ताभ्यो यवान्मधूद्युतान्वपेत् । २ । शेषेणोप्तमग्निमुपतिष्ठेत । ३ । दिग्भ्यो लोष्टान्बहिर्वेदेर्मा नो हिँसीज्जनितेति चतसृभिर्मध्ये ऽग्नेः समस्यति । ४ । यां जनतां कामयेत क्षोधुका स्यादितीषमूर्जमहमित आदीति तस्या दिशो लोष्टानाहरेत् । ५ ॥ कामं कामदुघे धुक्ष्वेति सीताँ सीतामभिमृशति । ६ । गोयुगेन चात्वालँ विदधाति । ७ । दशपदामुत्तरवेदिं मध्ये ऽग्नेर्व्याघारणान्तां कुर्वीत । ८ ॥ चित स्थ ॥ परिचित स्थेत्यग्निं प्रदक्षिणँ शर्कराभिः परिश्रयति । ९ ॥ अग्ने तव श्रवो वय इति षड्भिः सिकता निवपति । १० ॥ आप्यायस्व ॥ सं ते पयाँसीति सौमीभ्याँ व्यूहति शिरसि पक्षपुच्छानां चाप्यया लोका लोका मध्ये ऽग्नेः स्वयमातृणालोके । ११ । उत्तरं पुच्छाप्ययं प्रत्यग्नेराक्रमणम् । १२ । अग्रेण शालामुखीयँ रोहिते चर्मण्यानडुहे प्राग्ग्रीवे लोमतश्चितीनां प्रथमेष्टकाः समादधाति । १३ । अनुवाचयति ॥ चित्यग्निभ्य इत्युपाँशु ॥ प्रणीयमानेभ्यो ऽनुब्रूहीत्युच्चैः । १४ । सकृदुक्तायां चर्मणाहरन्त्यश्वमग्रतो नयन्ति । १५ । श्रोणेः पश्चाच्चर्म निदधाति । १६ । समयोत्तरवेदिमभ्यस्थाँ विश्वाः पृतना इति दक्षिणेन पादेन स्वयमातृणालोके ऽश्वमाक्रमयत्यपर्यावर्तयन्परिक्रमयति । १७ । प्रत्यवनीयाश्च कुम्भेष्टका द्वादशोदकेन पूरयित्वा ॥ समन्या यन्तीतिप्रभृतिभिर्द्वादशभिर्मध्यमासु सीतासूपदधाति । कुम्भं कुम्भी च द्वे द्वे लोकेषु चतस्रो मध्ये । १८ ॥ आपो हि ष्ठेति तिस्रः

जिदि- । दश्वजित्यु॰; C_2 ॰त्यनुड्डुहौ, NS ॰त्यनुडुहौ, M_2 ॰त्यनुडुहं; vgl. aber ŚB. 7, 2, 2, 6; 4, 29, wo von zwei Ochsen die die Rede ist. — [40]) NSM_2 ॰त्पक्षयोरुप॰; C_2 दक्षिणापूर्वामु॰, NSM_2 दक्षिणामु॰. — [42]) Hss. ॰प्रांचो; vgl. ŚB. 7, 2, 2, 21. — [43]) M_2 शिरं.

6 (vgl. MS. II, 7, 13. 14; III, 2, 5; Ap. Ś. 16, 19—22): [2]) C_2 यां न, NSM_2 या या न; C_2 ॰न्वपेत; NSM_2 ॰न्मधुघृताक्तानृगवशेषे॰. — [4]) vgl. ŚB. 7, 3, 1, 13—24. — [8]) vgl. 2, 2, 1, 54 und 1, 7, 3, 31. — [9]) vgl. 6, 1, 5, 1. — [11]) C_2 *lokā* einmal; zu ändern in *cāpyayaloke loke*? — [12]) vgl. ŚB. 7, 3, 2, 17. — [13]) NSM_2 ॰ण्यानुडुहे, C_2 ॰ण्यानड्डुहे; Hss. प्राग्रीवे; vgl. ŚB. 7, 3, 2, 1—2. — [18]) C_2 कुंभं कुभीयं. —

कुम्भेष्टकाः समन्वीक्षमाणो जपति । १९ । नैवारं चरुं पयसि शृतं ॥ दिवि श्रयस्वेति दक्षिणतः पुरस्तात्स्वयमातृण्णालोकस्योपदधाति । २० । ॥ ६ ॥

पद्मे पुष्करपर्णे प्रत्यग्द्वारमधस्तान्नाभि ॥ तपो योनिरसीत्युपदधाति । १ । पुष्करपर्णे रुक्मं प्रत्यक्पाशमुपरिष्टान्निर्बाधं ॥ ब्रह्म जज्ञानमित्युपदधाति । २ । रुक्मे सौवर्णं पुरुषं प्राक्शिरसमुत्तानँ ॥ हिरण्यगर्भ इति द्वाभ्यामुपदधाति ॥ द्रप्सश्चस्कन्देत्यभिमृशति । ३ ॥ नमो ऽस्तु सर्पेभ्य इति तिसृभिः सर्पनामभिरुपतिष्ठते । ४ ॥ कृणुष्व पाज इति पञ्चभिर्व्याघारयति यथा नाभिम् । ५ । कार्ष्मर्यमयीं स्रुचं घृतस्य पूर्णामयमग्निः सहस्रिणो ॥ ऽग्नेष्ट्वा तेजसा सादयामीति दक्षिणत उपदधात्यौदुम्बरीं दध्नः पूर्णां ॥ भुवो यज्ञस्येन्द्रस्य त्वौजसा सादयामीत्युत्तरत उपदधाति । ६ । स्वयमातृण्णाँ शर्करामश्वेनोपघ्राप्य ॥ भूरित्यभिमन्त्रयते । ७ ॥ ध्रुवासि धरुणेति सयजुषं करोति । ८ ॥ प्रजापतिष्ट्वा सादयत्विति पर्यायेणोपदधाति पुरुषे स्वयमातृण्णां ब्राह्मणेन सहाविदुषा । ९ । शिरः प्रत्यातृण्णँ स्यात् । १० । अभिप्राण्य ॥ चितिं जुहोमीत्यदाभ्यातृण्णे ऽभिजुहोति । ११ ॥ पृथिवीमाक्रमिषमिति यजमानो जपति । १२ । अविदुषे वरं ददाति । १३ ॥ तेजो ऽसि तेजो मे यच्छेति पूर्वां हिरण्येष्टकामुदपुरा नामासीत्यपरां मण्डलाँ ॥ यास्ते अग्न आर्द्रा योनय इति दक्षिणां कुलायिनीमुत्तरं लोष्टं दूर्वामिश्रं ॥ काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्तीति द्वाभ्यामुपदधाति यथाप्नुयुर्दूर्वाः स्वयमातृण्णाम् । १४ । पूर्वां हिरण्यमूर्ध्नीं वामभृतं । काचावँसयोः स्यातां ॥ यास्ते अग्ने सूर्ये रुच इति द्वाभ्यामुपदधाति । १५ ॥ विराड् ज्योतिरधारयद्भूरसि भुवनस्य रेत इति रेतःसिचम् । १६ ॥ स्वराड् ज्योतिरधारयत्सूरसि भुवनस्य रेत इति द्वितीयां । प्रथमायां चितावपुच्छस्य । पुच्छिणो द्वितीयामुत्तमायाम् । १७ ॥

18—20) MS. II, 13, 1; III, 4, 10; vgl. TS. 5, 6, 2, Āp. Ś. 16, 32, 5—33, 4; nur BŚ. 10, 28 hat die Kumbheṣṭakās an dieser Stelle.

7 (vgl. MS. II, 7, 15—17; III, 2, 6—8; Āp. Ś. 16, 22—27): 1) C_2 NS **॰न्नाभिं**, vgl. 6, 1, 1, 25. — 2) vgl. KS. 20, 5: 23, 6. — 3) vgl. ŚB. 7, 4, 1, 18. — 5) NSM_2 **नाभि**, vgl. 1, 7, 3, 31; 6, 1, 6, 8. — 6) Hss. **॰रीमुत्तरतो दध्नः**. — 7—14) vgl. 6, 2, 1, 10—16; 6, 2, 3, 10—16. — 7) Formel vgl. TS. 5, 5, 5, 3, MS. III, 4, 7. — 9) MS. II, 8, 14: 117, 15—118, 8; vgl. KS. 20, 6: 24, 10. 11, TS. 5, 2, 8, 2, BŚ. 10, 31: 29, 1. 6. — 11) vgl. TS. 5, 5, 5, 2. 3; C_2 **॰दाभ्यांतृ॰**, NSM_2 **॰दाभ्यस्तृ॰**; *adābhyā* vgl. MS. III, 3, 9: 43, 3. — 12) vgl. TS. 5, 6, 8, 1. — 13) in TS., Āp. Ś. und BŚ. ist der Unwissende Subjekt. — 14) a) MS. III, 4, 7: 54, 11. 12; b) MS. II, 8, 14: 117, 6—15; vgl. TS. 5, 3, 9, 2; c) MS. III, 4, 7: 53, 18; d) vgl. ŚB. 7, 4, 2, 13. — 15) C_2 **॰वंशयोः**, M_2 **॰वँ अंसेसयोः**; vgl. KS. 20, 6: 25, 3. 4. — 16) S **इति द्वाभ्यामुपदधाति**. — 17) S **विराट्**; NSM_2 **भुवनस्य**. —

सम्राड् ज्योतिरधारयदिति ज्योतिषो धृतिं पूर्वां रेतःसिग्भ्याम् । १८ ॥ बृहस्पतिष्ट्वा सादयत्विति विश्वज्योतिषम् । १९ । तस्याः पूर्वां घर्मेष्टकामरण्ये ऽधीतेनानुवाकेन । २० ॥ अषाढासि सहमानेत्यषाढाम् । २१ । दध्ना मधुमिश्रेण पृषतं कूर्मं ॥ मधु वाता ऋतायत इति तिसृभिरभ्यनक्त्यपां त्वा गह्मन्त्सादयामीति पुरस्तात्प्रत्यञ्चमुपदधाति । २२ । प्रादेशमात्रमुलूखलमुसलमौदुम्बरम्

यच्चिद्धि त्वं गृहे गृह उलूखलक युज्यसे ।
इह द्युमत्तमँ वद जयतामिव दुन्दुभिः ॥

इत्यभिमन्त्र्य तस्मिन्व्रीहीनवहन्ति । २३ ॥ इदँ विष्णुर्विचक्रम इति द्वाभ्यामुपदधाति दक्षिणतः पुरस्तात्स्वयमातृण्णायाः ॥ प्र तद्विष्णुरित्युदञ्चं मुसलम् । २४ ॥ नक्तोषासा ॥ सूता देवेभिरित्यनुवाकशेषेणोखामुत्तरतः पुरस्तात्स्वयमातृण्णाया यावत्युलूखलम् । २५ ॥ अग्ने युक्ष्वा हि ये तवेति द्वाभ्यामग्निँ योजयित्वा । दध्ना मधुमिश्रेण ॥ समित्स्रवन्तीति शिरसां छिद्राणि पूरयित्वा हिरण्यशकलानप्यस्यत्यृचे त्वेति कर्णे ॥ रुचे त्वेति सव्ये ॥ भासे त्वेत्यक्षिणि ॥ ज्योतिषे त्वेति सव्ये ॥ ऽभूदिदमिति नासिकायामग्निस्तेजसेति सव्यायाँ ॥ रुक्मो वर्चसेत्यास्ये । २६ ॥ सहस्रदा असि सहस्राय त्वेति विकर्तन ॥ आदित्यं गर्भमित्युखायां पुरुषशीर्षमुपदधाति प्रत्यङ्मुखमवाङ्छेदम् । २७ । अभित इतराणि परिहारँ स्पृष्ट्वेत्युखायाँ श्रवणैर्हनुभिः प्रतिष्ठितानि ॥ वातस्य जूतिमित्यश्वशिरः पुरस्ताद्जस्रमिन्दुमित्यृषभस्य पश्चात्त्वष्टुर्वरुत्रीमिति वृष्णेर्दक्षिणतो ॥ यो अग्निरग्नेरिति बस्तस्योत्तरतः । २८ ॥ इमं मा हिँसीर्द्विपादमित्युत्सर्गैर्यथोपहितमेकैकेनोपतिष्ठेत । २९ । पुरुषशिरसो ऽक्षिणि ॥ चित्रं देवानामित्यर्धर्चेनाभिजुहोत्याप्रा द्यावापृथिवीति सव्ये । ३० । एकं चेदजशिरः स्यादुखायामुपधायोपधानैरुत्सर्गैर्लोकानुपतिष्ठेत । परिहारँ वा लोकेषु तैर्मन्त्रैरुखायामुपधायोपधानैरुत्सर्गैरुपतिष्ठते । ३१ । पशुशिराँसि स्वयमातृण्णां चान्तरेण न व्यवेयाद्यदि व्यवेयात्त्वँ यविष्ठेति जपेत् । ३२ । ॥ ७ ॥

18) NSM_2 **धृति**. — 19) vgl. 6, 2, 1, 17; 2, 8. — 20) MS. IV, 9, 14, TA. 4, 17. — 22) C_2 **घृपंतं**, M_2 **प्रेषतं**: Hss. statt **°न्त्सा°**: **°त्सा°**; vgl. TS. 5, 2, 8. 6. 7. — 23) NS M_2 fehlt: *vada*; Mantra ṚV. 1, 28, 5. — 24) MS. I. 2, 9: 19, 12. — 25) NSM_2 **यावन्मू°**. — 26–27) Sūtratrennung unsicher, vgl. ŚB. 7, 5, 2, 13, KS. 20, 8: MS. *śakalāny*, ŚB. 7, 5, 2, 8 *śakalān*; vgl. TS. 5, 2, 9, 3; die Bed. von *vikartane* entgeht mir. — 28) *parihāraṁ spṛṣṭvā* habe ich in keinem Brāhmaṇa gefunden; vgl. KS. 20, 8: 27, 15. 16, ŚB. 7, 5, 2, 15. 16. — 30) MS. I, 3, 37: 43, 8—10; vgl. TS. 5, 5, 3, 3. — 31) S fehlt: *lokān - - - - - - utsargair*; vgl. KS. 20, 8: 27, 19—21. — 32) MS. II, 13, 11: 162, 1.

उत्तरस्मिन्नँसे पुरुषचितिमुपदधाति । १ ॥ मा छन्द इतिप्रभृतयः पर्यायास्तेषामेकैकेन पर्यायेण युगपत्तिस्रस्तिस्र उपदधाति । ध्रुवाः सीदतेत्यन्तेन । २ । उत्तरार्धात्सर्पशिरः सर्पनामभिः पराचीनमुपदधात्यनुदिशेद्वा नोपदध्यात् । ३ ॥ अपां त्वेमन्त्सादयामीतिप्रभृतिभिरपस्या दिक्षु पूर्वार्धादुपक्रम्य प्रदक्षिणं पञ्च पञ्चोपदधाति ॥ गायत्रेण त्वा छन्दसा सादयामीतिप्रभृतिभिश्छन्दस्या उत्तरत उपदधाति । ४ ॥ अयं पुरो भूरितिप्रभृतयः पर्यायास्तेषामेकैकेन पर्यायेणैकैकां दश दश प्राणभृत उपदधाति । दक्षिणस्मिन्नँसे सव्यायाँ श्रोणौ दक्षिणायाँ श्रोणौ सव्ये ऽँसे मध्ये पञ्चमम् । ५ ॥ प्राची दिग्वसन्त ऋतुरिति पर्यायाः सँयत उपदधाति यथा प्राणभृतः । ६ । अवकास्वृतव्या ॥ मधुश्च माधवश्चेतिप्रभृतयः पर्यायास्तेषामेकैकेन पर्यायेण युगपद्द्वे द्वे चित्यां चित्यामिष्टके उपदधाति चतस्रो मध्यमायाम् । ७ ॥ अग्नेरन्तःश्लेषो ऽसीति यथर्तु सर्वत्रानुषजति ध्रुवे सीदतमित्यन्तेन । ८ ॥ अग्नेर्यान्यसीति दश सँयान्यस्तासां द्वे द्वे चित्यां चित्यामिष्टके उपदधाति । ९ ।

त्वामग्ने वृषभं चेकितानं पुनर्युवानं जनयन्नुपागाम् ।
अस्थूरि नौ गार्हपत्यानि सन्तु तिग्मेन नस्तेजसा सँशिशाधि ॥

इत्यृषभेण चित्यां चित्यामिष्टका उपदधात्यृजुलेखाः पुच्छे समं पश्चात्प्राचीं पुरस्तात्प्रतीचीमुपदधाति । दक्षिणावृतो दक्षिणत आत्मन्युदग्द्वाराः प्रत्यग्द्वाराः पक्षे । सव्यावृत उत्तरत

---

8 (vgl. MS. II, 7, 18—20; 13, 11—13; III, 2, 8; 5, 1; Āp. Ś. 16, 27. 28. 32—35): [2]) vgl. KS. 39, 4: 122, 14—123, 2 mit MS. II, 8, 3: 108, 11—19 und vgl. 6, 2, 1, 18 (Mān. śulba, uttareṣṭake 3er khaṇḍa: *puruṣacitim upadadhāti ṣaṭ triṁśatam*). — [3]) vgl. 6, 1, 7, 4, also: MS. II, 7, 15: 97, 1—6; vgl. MS. III, 2, 6, TS. 5, 2, 9, 5. 6, KS. 20, 5. — [5]) MS. II, 7, 19 zu lesen zweimal: *gṛhṇāmi prajābhyoˇ*, zweimal *gṛhṇāmi prajābhyaˇ*. — [5—6]) M_2 **पंचमँ**; N **पंचमं ह्यां बाह्यामक्ष्णयोपदधातीति व्याख्यातं**; S **पंचमँ** und oben am Rande der Seite: **बाह्यां बाह्यामक्ष्णयोपदधातीति व्याख्यातं**; NS **यथा प्राणभृतोत्तरामंतरां**; da diese Bestimmungen doch nicht in C_2 M_2 ausgefallen sein können, läßt sich vermuten, daß es spätere Einfügungen sind, wsch. aus dem Āp. Ś.; auch hat MS. III *akṣṇayā sādayati*, nicht *upadadhāti*, und ist das Hinlegen der Iṣṭakās „*akṣṇayā*“ schon in der Reihenfolge im Texte gegeben. — [6]) C_2 **पर्यायैः**. — [7—9]) *catasro - - - - upadadhāti* fehlt in M_2; in S kommt es zweimal vor. — [7—8]) MS. II, 8, 12; III, 3, 3: 35, 9—20; Āp. Ś. 16, 24, 9—11; *dhruve sīdatam ity antena* vgl. ŚB. 7, 4, 2, 29 usw. — [9]) MS. II, 8, 13: 116, 18—117, 3; vgl. Āp. Ś. 16, 24, 8, TS. 5, 3, 10, 1. 2. — [10]) C_2 N M_2 **चेकितानां**, S **०ना**; MS. IV, 14, 15: 240, 2, KS. 40, 2: 136, 1, TS. 5, 7, 2, 1; *purastāt pratīcīm* nur NS; N M_2 statt **पक्षे** ।:

आत्मनि । दक्षिणाद्वाराः प्राग्द्वाराः पक्षे । १० । लोकंपृणया चितिँ संपूरयति । ११ ॥ अग्ने धामानीति स्वयमातृण्णालोके चितिं चितिमभिमृशति । १२ ॥ अग्ने कह्येति स्वयमातृण्णालोके चितिं चितिमभिजुहोति । १३ ॥ या त इषुर्युवा नामेति सर्वत्रानुषजति । १४ ॥ यो अप्स्वन्तरग्निरित्येकैकया चितिहोमाननुमन्त्रयते द्वाभ्यामुत्तमम् । १५ । अश्वँ श्यावमालभ्य ॥ पृष्टो दिवीति चात्वालात्पुरीषेण चितिँ संछादयति संछादयति । १६ । ॥ ८ ॥

॥ इति चयने प्रथमो ऽध्यायः ॥

वापद्दो, S: **वापद्दा**; C_2 fehlt: °*ni* ꠰ *dakṣiṇā*° bis in [12]) °*loke*; vgl. MS. III, 4, 7, TS. 5, 7, 8, 3, ŚB. 10, 2, 1, 8—11. —

[16]) Hss. **श्यावमा°**, vgl. KS. 22, 8: 64, 17, ŚB. 8, 1, 4, 10; 8, 7, 3, 1—8.

आपराह्णिक्यौ प्रवर्ग्योपसदावुपेत्य वसन्ति । १ । ऊर्ध्वं पूर्वाह्णिकीभ्यामाश्विनीभिर्द्वितीयां चितिमारभन्ते ॥ ध्रुवक्षितिर्ध्रुवयोनिरितिप्रभृतिभिः पञ्च लोकेषु । २ । आश्विनीर्ऋतव्या अनूपधीयन्ते ॥ सजूर्ऋतुभिरितिप्रभृतिभिः पञ्च ॥ सजूर्देवैर्वयुनाधैरिति सर्वत्रानुषजति । ३ । ऋतव्या वायव्या अनूपधीयन्ते ॥ प्राणं मे पाहीतिप्रभृतिभिः पञ्च । ४ । वायव्या अपस्या अनूपधीयन्ते ॥ ऽपः पिन्वेतिप्रभृतिभिः पञ्च । ५ । अपस्या वयस्या अनूपधीयन्ते ॥ क्षत्रँ वयो मयन्तं छन्द इति चतस्रः पूर्वार्धे ऽप्ययेषु पञ्च पञ्च । ६ । व्याख्याताः सार्वचितिक्यो लोकंपृणा पुरीषं च । ७ । आपराह्णिक्यौ प्रवर्ग्योपसदावुपेत्य वसन्ति । ८ । ऊर्ध्वं पूर्वाह्णिकीभ्यां तृतीयां चितिमारभन्ते । ९ । स्वयमातृण्णाँ शर्करामश्वेनोपघ्राप्य ॥ भुव इत्यभिमन्त्रयते । १० ॥ इन्द्राग्नी अव्यथमानामिति सयजुषं करोति । ११ ॥ विश्वकर्मा त्वा सादयत्विति पर्यायेणोपदधाति । १२ । नात्राविद्वान्न वरदानम् । १३ । अभिप्राण्यापान्य ॥ चितिं जुहोमीत्यदाभ्यातृण्णे ऽभिजुहोति । १४ ॥ अन्तरिक्षमाक्रमिषमिति यजमानो जपति । १५ ॥ ज्योतिरसि ज्योतिर्मे यच्छेति पूर्वां हिरण्येष्टकामपराजिता नामासीत्यपरां मण्डलाम् । १६ ॥ विश्वकर्मा त्वा सादयत्विति विश्वज्योतिषम् । १७ ॥ राज्ञ्यसि प्राची दिगितिप्रभृतिभिः पञ्च दिश्या लोकेषु । १८ ॥ आयुर्मे पाहीतिप्रभृतिभिरप्ययेषु दश पूर्वार्धे । द्वादश द्वादशेतरेषु । १९ ॥ मूर्धासि

1 (vgl. MS II, 8, 1—6; III, 2, 9—10; Āp Ś 17, 1—2): [1]) NSM₂ अपरा°. — [2]) C₂ °मारभते; so auch 6, 2, 1, 9. 22; 2, 1. — [5]) NS अपः, M₂ आपः. — [6]) C₂ पंचोपदधाति; vgl. KS. 20, 10: 30, 6. — [7]) 6, 1, 8. 11. 16. — [8]) Hss. natürlich चापरा°, also nicht zu sehen ob अप° oder आप° gemeint ist; so auch 6, 2, 1, 21. 27; vgl. z. B. 2, 2, 2, 1; 6, 2, 1, 1: 4, 15. 21. — [10—16]) vgl. 6, 1, 7, 7—14 und Bem. — [12]) MS. II, 8, 14: 118, 1 wird wohl *viśvakarmā tvā* zu lesen sein. — [14]) C₂ अभिव्यवाण्य, NSM₂ अभिप्राण्यपान्य; vgl. BŚ. 10, 39: 37, 20. — [17]) vgl. 6, 1, 7, 19. — [19]) MS. III, 2, 9: 30, 7 *bṛhatī*; ŚB. 8, 3, 2, 14; 3, 1 nennt die 10 *prāṇabhṛtaḥ*, die 36 *chandasyāḥ*. —

राडितिप्रभृतिभिरादित्यधाम्नीः सप्त पुरस्ताद्यन्त्री राडितिप्रभृतिभिरङ्गिरोधाम्नीः सप्त पश्चात् । २० । व्याख्याताः सार्वचितिक्यो लोकंपृणा पुरीषं च । २१ । आपराह्णिक्यौ प्रवर्ग्योपसदावुपेत्य वसन्ति । २२ । ऊर्ध्वं पूर्वाह्णिकीभ्यामक्षणयास्तोमीयाभिश्चतुर्थीं चितिमारभन्त ॥ आशुस्त्रिवृदिति पुरस्ताद्व्योमा सप्तदश इति दक्षिणतो ॥ भान्तः पञ्चदश इत्युत्तरतो ॥ धरुण एकविँश इति पश्चाद्गर्भाः पञ्चविँश इति मध्ये । पञ्चदश शिष्टास्तिस्रस्तिस्रो लोकेषूपदधाति । २३ । सृत उपदधात्यग्नेर्भागो ऽसीति पुरस्तादिन्द्रस्य भागो ऽसीति दक्षिणतो ॥ नृचक्षसां भागो ऽसीत्युत्तरतो ॥ मित्रस्य भागो ऽसीति पश्चाददित्या भागो ऽसीति मध्ये । शिष्टाः पञ्चानूपदधाति । २४ ॥ एकयास्तुवत प्रजा अधीयन्तेति सप्तदश स्तृष्टीर्मध्य उपदधाति । २५ ॥ ऋतूनां पत्नीति पञ्चदश व्युष्टीस्तिस्रस्तिस्रो लोकेषूपदधाति । २६ । व्याख्याताः सार्वचितिक्यो लोकंपृणा पुरीषं च । २७ । आपराह्णिक्यौ प्रवर्ग्योपसदावुपेत्य वसन्ति । २८ । ऊर्ध्वं पूर्वाह्णिकीभ्याम् ॥ १ ॥

असपत्नयोत्तमां चितिमारभन्त ॥ अग्ने जातान्प्रणुदा नः सपत्नानिति पुरस्तात्सँहसा जातान्प्रणुदा नः सपत्नानिति पश्चाच्चतुश्चत्वारिँशी स्तोमो वर्चो द्रविणमिति दक्षिणतः सादयति ॥ षोडशी स्तोम ओजो द्रविणमित्युत्तरतो ॥ ऽग्नेः पुरीषमसीति पुरीषवतीं पश्चात्स्वयमातृण्णायाः । १ ॥ एवश्छन्द इति चत्वारिँशतँ विराजो ऽप्ययेषु दश दश । २ ॥ रश्मिना क्षयाय क्षयं जिन्वेति त्रयस्त्रिँशतँ स्तोमभागा दिक्षु । पूर्वार्धादुपक्रम्य प्रदक्षिणँ सप्त सप्त पञ्च मध्ये । ३ ॥ राज्ञ्यसि प्राची दिगितिप्रभृतिभिः पञ्च नाकसदो लोकेषु । ४ ॥ अयं पुरो हरिकेश इति नाकसदामुपरिष्टात्पञ्चचूडाः । पश्चात्प्राचीमुत्तमाम् । ५ ॥ प्राच्या त्वा दिशा सादयामीति कृत्तीरुपदधाति शिरसि पक्षपुच्छेषु मध्ये पञ्चमीम् । ६ । विहरन्नेव रेतःसिचमुपदधाति । ७ ॥ परमेष्ठी त्वा सादयत्विति विश्वज्योतिषम् । ८ । ऋतव्ये उपधाय ॥ पुरोवातेतिप्रभृतिभिः पञ्च वृष्टिसनीर्लोकेषु । ९ । सँयान्ये उपधाय वाच उपदधात्यम्बा च बुला चेति सप्त पूर्वार्धे । १० ॥ सलिलाय त्वेतिप्रभृतिभिरादि-

---

[20]) M_2 **॰धाम्नाः** beide Male. vgl. MS. III. — [21]) S M_2 **॰पृणाः**. — [23]) Name: TS. 5, 3, 3, 1. — [25]) C_2 **शिष्टोर्म॰**, N **शिष्टार्म॰**, S **शिष्टाः**, M_2 **सिष्टा**. — [26]) MS. II, 13, 10; vgl. TS. 5, 3, 4, 7.

2 (vgl. MS. II. 8, 7—11. 13; 12, 4—6; 13, 3—8; III, 2, 10; 3, 1, 2; 4, 6; Āp. Ś. 17, 3—5. 7. 8. 10): [1]) Name: ŚB. 8, 5, 1, 4. — [2]) C_2 S **॰शतिँ**, M_2 **॰शति**. — [3]) N S M_2 **॰स्त्रिँश**, C_2 **॰स्त्रिंश**. — [7]) vgl. 6, 1, 7, 17. — [8]) vgl. 6, 2, 1, 17. — [9]) vgl. 6, 1, 8, 7. — [10]) zu lesen *saṁyānyāv*? vgl. 6, 1, 8, 9; Hss. **वाचोपद॰**; TS. 5, 3, 9, 1 nennt sie *kṛttikās* (vgl. TB. 3, 1, 4, 1). — [11]) Name: TS. 5, 3, 10, 2.

त्विष्टका अप्ययेषु द्वे द्वे मध्ये च । ११ ॥ अधिद्यौर्नामासीत्यपरां मण्डलाम् । १२ । उत्तरतः पुरस्तात्स्वयमातृणायाः ॥ अयँ सो अग्निरित्यष्टौ नानायजुष उपदधाति यथा गार्हपत्ये । १३ । पूर्वां पुनश्चितिँ ॥ येन ऋषयस्तपसा सत्रमासतेति मवतासामष्टाभिः । १४ ॥ समास्त्वाग्न ऋतवो वर्धयन्त्विति दश द्वे द्वे लोकेषु । १५ ॥ ऊर्ध्वा अस्य समिधो भवन्तीति द्वादशाप्रीरप्ययेषु तिस्रस्तिस्रः । १६ ॥ प्राणादपानँ संतन्विति नव संततीः पुरस्तात्प्रतीचीरुपदधाति । १७ ॥ ऋचा त्वा छन्दसा सादयामीतिप्रभृतिभिरप्ययेषु द्वे द्वे । १८ ॥ दूतँ वो विश्ववेदसमिति पञ्च लोकेषु । १९ ॥ इन्द्रो दधीचो अस्थभिरिति दश पूर्वार्धे । २० । छन्दश्चितीरुपदधात्यप्ययेषु तिस्रस्तिस्रो ऽन्तरा अन्तरा ॥ अयमग्निः सहस्रिण इति तिसृभिर्गायत्रीभिर॑बोध्यग्निरिति त्रिष्टुब्भिर्ज॑नस्य गोपा इति जगतीभिः ॥ सँ समिदित्यनुष्टुब्भिरा॑ ते अग्न इधीमहीति पङ्क्तिभिरे॑ना वो अग्निमिति बृहतीभिर॑ग्ने वाजस्य गोमत इत्युष्णिग्भिर्द्वे॑ तिस्रः करोति

भद्रो नो अग्निराहुतो भद्रा रातिः सुभग भद्रो अध्वरः ।
भद्रा उत प्रशस्तयः ॥
भद्रा उत प्रशस्तयो भद्रं मनः कृणुष्व वृत्रतूर्ये ।
येना समत्सु सासहि ॥
येना समत्सु सासह्यव स्थिरा तनुहि भूरि शर्धताम् ।
वनेमा ते अभिष्टिभिः ॥

इति ककुब्भिः ॥ प्रेद्धो अग्न ॥ इमो अग्ने

अग्निं नरो दीधितिभिररण्योर्हस्तच्युती जनयन्त प्रशस्तम् ।
दूरेदृशं गृहपतिमथर्युम् ॥

इति विराड्भिर॑ग्ने तमद्येति पदपङ्क्तिभिर॑ग्निँ होतारं मन्य इति छन्दोभिर॑ग्ने त्वं नो अन्तम॑स्त्वं त्वा शोचिष्ठ दीदिवो ॥ ऽधा ह्यग्न इति द्विपदाभिरुत्तरार्धे । २१ । ॥ २ ॥

---

12) vgl. 6, 2, 1, 16. — 13) vgl. 6, 1, 5, 4. — 14) NSM$_2$ **येना**; statt **मवतासाम॰** (unbegreiflich): NS **त्यन्वातान॰**, M$_2$ **यत्वातान॰**; vgl. 6, 2, 6, 29. — 15) NSM$_2$ **॰स्त्वाग्ना**. — 17) vgl. Āp. Ś. 16, 32, 3. — 21) C$_2$ **छंदश्वतीरु॰**, **॰तरांतरा**, NSM$_2$ **॰तरामंतरा**; Hss. **त्रिष्टुभिर्ज॰**, **॰त्यनुष्टुभिरा**; NSM$_2$ **अग्ना**, **गोमता**; Mantras der *kakuds* vgl. MS. IV, 12, 5: 171, 9. 10, VS. 15, 38—40 mit ṚV. 8, 19, 19. 20; der *virājs* MS. II, 10, 6: 139, 5, IV, 10, 1: 143, 5. 6, KS. 39, 15: 132, 17. 18; der *dvipadās* MS. I, 5, 3: 69, 10; vgl. TS. 4, 4, 4, 8.

महाव्रतमुपदधात्यायाहि सुषुमा हि त इति तिसृभिः गायत्रीभिः शिरसि । रथन्तरं पक्षे ऽभि त्वा शूर नोनुम इति द्वे तिसृस्कारं दक्षिणार्धे मध्ये ऽप्यये च । बृहदुत्तरस्मिँस्त्वामिद्धि हवामह इति द्वे तिसृस्कारमुत्तरार्धे मध्ये ऽप्यये चात्मनि वामदेव्यं कया नश्चित्र आभुवदिति तिस्रो मध्ये । यज्ञायज्ञियं पुच्छे यज्ञा यज्ञा वो अग्नय इति द्वे तिसृस्कारं पश्चार्धे मध्ये ऽप्यये च । १ ॥ यवा अयवा इति सप्त पूर्वार्धे । २ ॥ पृथिव्यसि जन्मनेतिप्रभृतिभिरप्ययेषु द्वे द्वे । ३ ॥ या देव्यसीष्टके कुमार्युपशीवरीतिप्रभृतिभिरप्ययेषु तिस्रस्तिस्रो या देव्यसीष्टक आयुर्दा इति नवस्वनुषजत्युपशीवरीत्युपरिष्टाद्या देवीः स्थेष्टकाः सुशेवा इति मध्ये युगपत्तिस्रः । ४ ॥ सवयसे त्वेतिप्रभृतिभिरप्ययेषु तिस्रस्तिस्रः । ५ ॥ भूयस्कृदसीतिप्रभृतिभिरप्ययेषु पञ्चापञ्चीनाः प्रदक्षिणं पञ्च पञ्चोपदधाति । ६ ॥ ज्योतिष्मती त्वा सादयामीतिप्रभृतिभिरप्ययेषु तिस्रस्तिस्रो द्वे मध्ये । ७ ॥ कृत्तिका नक्षत्रमग्निर्देवतेतिप्रभृतिभिर्नक्षत्रेष्टकाः पुरस्तात्प्रतीचीरुपदधात्यग्ने रुचः स्थेति सर्वत्रानुषजति । पुरस्ताद्विशाखयोः

पूर्णा पश्चादुत पूर्णा पुरस्तादुन्मध्यतः पौर्णमासी जिगाय ।

यस्यां देवा अभि सँविशन्त उत्तमे नाक इह मादयध्वम् ॥

इति पौर्णमासीमुपरिष्टाद्भरणीनाम्

यत्ते देवा अदधुर्भागधेयममावास्ये सँविशन्तो महित्वा ।

सा नः प्रजां कृणुहि सर्ववीरे रयिं नो धेहि सुभगे सुवीरे ॥

इत्यमावास्याम् । ८ ॥ हिरण्यगर्भ इतिप्रभृतिभिरप्ययेषु द्वे द्वे । ९ ॥ स्वरसि स्वर्मे यच्छेति पूर्वां हिरण्येष्टकामृषभमुपधाय लोकंपृणया चितिँ संपूरयति । १० । स्वयमातृण्णाँ शर्करामश्वेनोपघ्राप्य स्वरित्यभिमन्त्रयते । ११ ॥ आयोष्ट्वा सदने सादयामीति सयजुषं करोति । १२ ॥ परमेष्ठी त्वा सादयत्विति पर्यायेणोपदधाति । १३ । नात्राविद्वान्न वरदानम् । १४ । अभिप्राण्यापान्य चितिं जुहोमीत्यदाभ्यातृप्ते ऽभिजुहोति । १५ ॥

3 (vgl. MS. II, 13, 9. 12. 15—20. 23; 8, 14; Āp. Ś. 17, 7—9. 6. 10): 1) in C_2 fehlt: *ca bṛhad* bis zu dem dazugehörigen *'pyaye*; vgl. VS. 27, 35—42. — 4) Hss. **नवस्वा॰**, NS in Margine: **पुरस्ता(द्)**; NSM_2 das zweite Mal *devyasiṣṭakā.* — 6) MS. III, 5, 2. — 8) M_2 **अस्यां** statt *yasyām*, C_2 **देवाभि**, Hss. **॰तोत्तमे**; *paurṇamāsīm* von mir eingefügt, M_2 **॰मिति उपरि॰**, C_2NS **॰मित्युपरि॰**; Hss. **॰मावास्यायां**; Mantras vgl. TS. 3, 5, 1, 1. — 10—16) vgl. 6, 2, 1, 10—16. — 10) vgl. 6, 1, 8, 10. 11. — 15) C_2 **॰प्राण्याव्यवान्य**, NM_2 **॰प्राण्यावान्य**; NSM_2 **॰दाभ्यस्तृ॰**. —

दिवमाक्रमिषमिति यजमानो जपति । १६ । वायव्यामुत्तराँ विकर्णीं शर्करां प्रतिप्रस्थाता ॥ प्रोथदश्वो न यवस इति मध्ये युगपत्स्वयमातृणालोकस्योपदधाति । १७ । व्याख्यातँ सार्वचितिकम् । १८ । पुरीषेण चितिँ सँस्थापयत्यन्यत्स्वयमातृणायाः । १९ । जानुदघ्नं प्रथमं चिन्वानश्चिन्वीतेति व्याख्यातम् । २० । ॥ ३ ॥

सौवर्णानाँ शकलानाँ सहस्रेण ॥ सहस्रस्य मासीतिप्रभृतिभिः सर्वमग्निं प्रोक्ष्य घृतेन प्रोक्षति ॥ वसवस्त्वा रुद्रैः पश्चात्पान्त्विति पश्चात्प्राङ्मुखो ॥ नितानस्त्वा मारुतो मरुद्भिरुत्तरतः पात्वित्युत्तरतो दक्षिणामुख ॥ आदित्यास्त्वा विश्वैर्देवैः पुरस्तात्पान्त्विति पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखः ॥ पितरस्त्वा यमराजानः पितृभिर्दक्षिणतः पान्त्विति दक्षिणत उदङ्मुखो ॥ देवास्त्वेन्द्रज्येष्ठा वरुणराजानो ऽधस्ताच्चोपरिष्टाच्च पान्त्विति मध्ये प्राङ्मुखः । १ । प्रतिपरिक्रम्येमा मे अग्न इष्टका धेनवः सन्त्विति दुहेनोत्तरं पुच्छाप्ययं प्रत्यारभ्य जपति । २ । यजमान उत्तरस्याँ श्रोणावन्त्यायामिष्टकायाँ शतरुद्रियं जुहोत्यर्कपर्णेनाजक्षीरं गवीधुकासक्तून्वा ॥ नमस्ते रुद्र मन्यव इतिप्रभृतिभिर्जानुदघ्ने धारयमाणो दक्षिणामुखो ॥ नमो बृहद्भ्यो ऽर्भकेभ्य इति नाभिदघ्न उदङ्मुखो ॥ नमो वास्तव्यायेत्यास्यदघ्ने प्राङ्मुखः । ३ । प्रत्यवरोहाज्जुहोति ॥ नमो अस्तु रुद्रेभ्यो ये दिवीत्यास्यदघ्न । उत्तरेण पर्यायेण नाभिदघ्न । उत्तमेन जानुदघ्ने । ४ । अर्कपर्णमसंचरे न्यस्येद्यं द्विष्यात्तस्य पशूनाँ संचरे न्यस्येत् । ५ ।

यो रुद्रो ऽप्सु यो ऽग्नौ य ओषधीषु ।
यो रुद्रो विश्वा भुवनाविवेश तस्मै रुद्राय नमो ऽस्तु देवाय ॥

स्वाहेति तस्यामिष्टकायां गावीधुकं चरुमुपवपति । ६ । आयुधं तिसृधन्वमयाचितो ब्राह्मणाय दद्यात् । ७ ॥ अश्मन्नूर्जं पर्वते शिश्रियाणामित्युदकुम्भेनाग्निं प्रसव्यं त्रिः परि-

---

16–17) S **दिवमाक्रप्रतिप्रस्थाता**. — 17) M_2 **शर्करां लोकस्यो॰**; MS. III, 3, 1: 32, 19: vgl. ŚB. 8, 7, 3, 9—12. — 18) Hss. **॰चितिकं**, vgl. 6, 2, 1, 7. 20. 26. — 19) C_2 SM_2 **॰त्यन्यस्व॰**. — 20) MS. III, 3, 2: 34, 6—8.

4 (vgl. MS. II, 8, 14; 9, 2—9; 10, 1; III, 3, 4—6; Āp. Ś. 17, 10—13): 1) vgl. TS. 5, 5, 9. — 2) *pratiparikramya* vgl. z. B. 1, 7, 3, 30; C_2 **॰त्यूहेनो॰**, NSM_2 **उहेनो॰**; meine Emendation *duhena* grammatisch unrichtig für *dohena*. — 3) vielleicht hat im Texte etwas wie *mṛgakṣīreṇa* gestanden: C_2 **॰पर्णेनमृत्स्नृशाम्यजक्षीरं**, NS **॰पर्णेनमृत्स्नृशांनाजाक्षीरं**, M_2 **॰पर्णेनाजाक्षीरं**, vgl. 6, 1, 2, 22, wo alle Hss. **॰जक्षी॰**; NSM_2 **गावी॰**, C_2 **गवे॰**. vgl. MS. II, 6, 6: 67, 10 und Mān. 9, 1, 1: *gāvīdhukaś caruḥ*; vgl. z. B. KS. 21, 6: 44, 13—17. — 4) vgl. MS. III *pratyavahāram* und ŚB. 9, 1, 1, 32. — 6) C_2 **गावे॰**. vgl. TS. 5, 5, 9, 3. — 7) C_2 **तिसस्रेषून॰**, N **तिसृधेनूम॰**, S **तिसृधेनम॰**, M_2 **तिस्वधेनूम॰**, vgl. TS. 5, 5. 7, 2. —

षिञ्चन्पर्येति । निधाय त्रिरपरिषिञ्चन्प्रतिपर्येति । ८ । आग्नेयपावमान्याँ शिरसि गायत्रं गायोद्गाता । रथन्तरं दक्षिणे पक्षे । बृहदुत्तरस्मिन्नात्मनि वामदेव्यँ । यज्ञायज्ञियं पुच्छे । प्रजापतेर्हृदयमनृचं दक्षिणस्मिन्निकक्षे । स्तुतँ होतानुशँसति । ९ । परिगीतं नाक्रामेदा स्वयमातृण्णाया व्याघारणात् । १० । मण्डूकेनावकया वेतसशाखया च ॥ समुद्रस्य त्वावकया ॥ हिमस्य त्वा जरायुणेतिप्रभृतिभिः सप्तभिः सर्वमग्निँ विकर्षति । ११ । विनीय प्राणान्मण्डूकस्य विकर्षणमुत्करे प्रविध्यति । यं द्विष्यात्तमेतेनोपहन्यात् । १२ ॥ इष्टो यज्ञो भृगुभिरिति छन्दसां दोहँ यजमानँ वाचयति । १३ । औदुम्बरीर्घृते वासयति । १४ । आपराह्णिक्यौ प्रवर्ग्योपसदावुपेत्य वसन्ति । १५ । ऊर्ध्वं पूर्वाह्णिकीभ्यां कृष्णाजिनस्योपानहं प्रतिमुच्यापामिदं न्ययनं ॥ नमस्ते हरसे शोचिष इति द्वाभ्यामग्निमाक्रामति । १६ । पञ्चगृहीत आज्ये हिरण्यशकलमेकैकमवधाय ॥ द्रुषदे वडितिप्रभृतिभिः स्वयमातृण्णाँ व्याघारयति यथा नाभिम् । १७ ॥ स्वर्विदे वडित्यूर्ध्वाँ स्रुचमुद्गृह्णाति । १८ । दधिनि मधुमिश्रे दर्भमुष्टिं पर्यासमन्नपते अन्नस्य नो देहीति तिसृभिः सर्वमग्निँ व्यवोक्षति । १९ ॥ प्राणदा अपानदा इति प्रत्यवरोहति । २० । आपराह्णिकौ सद्यः सँस्थाप्योत्साद्य घर्मपात्राण्यग्नीषोमीयायौपसदं बर्हिस्तद्व्याख्यातम् । २१ । ॥ ४ ॥

॥ अग्निस्तिग्मेन शोचिषेति चतुर्गृहीतं जुहोति । १ । तूष्णीं षोडशगृहीतं गृहीत्वा ॥ य इमा विश्वा भुवनानीत्यष्टौ निगद्यार्धं जुहोत्युत्तरमनुवाकं निगद्य शेषम् । २ । औदुम्बरीर्घृतोषितास्तिस्रः समिध ॥ उदेनमुत्तरं नयेति तिसृभिः स्वाहाकारान्ताभिरादधाति । ३ । व्याख्यातमग्निप्रणयनम् । ४ ॥ उदु त्वा विश्वे देवा इत्यग्निमादत्ते । ५ ॥ पञ्च दिशो दैवीर्यज्ञमवन्तु देवीरित्युत्तरतः पृष्ठ्यादेशस्य षड्भिराग्नीध्राद्यन्ति । ६ । प्रणीयमानस्योत्तरतो यजमानो व्रजति । दक्षिणतो ब्रह्माँशुः शिशान इत्यप्रतिरथं दशर्चमन्वाह । ७ ॥ विमान एष दिवो मध्य आस्त इति द्वाभ्यामुपदधात्याग्नीध्रीये ऽश्मानमुपधानवेलायाम् । ८ ॥

8) C_2 S M_2 **निधायं**, vgl. 6, 1, 5, 20. — 9) N S M_2 **गायत्रेणोद्गाता**; verdorbene Überlieferung, viell. aus **गायत्युद्गाता**: *nikakṣe* ŚB. 9, 1, 2, 40. — 10) 6, 2, 4, 17. 11) N S M_2 **॰नावकायाँ**. — 12) vgl. KS. 21, 7: 46, 9. 10. — 13) vgl. MS. I, 4, 5: 53, 13. 14; II, 12, 3: 147, 3. 4. — 14) vgl. ŚB. 9, 2, 2, 7. — 16) vgl. KS. 21, 7: 46, 12—20 und TS. 5. 4, 4, 4. — 17) C_2 **॰मवधायं**: S M_2 **वेडिति॰**, N **वे इति॰**: vgl. 6, 1, 7, 5. — 18) M_2 **वेडि॰**; vgl. 1, 7, 3, 32. — 19) C_2 **पर्यासात्रपते**, N S M_2 **पर्यासन्नन्नपते**. — 20) Hss. **॰रोहय·त्या॰**. — 21) vgl. 2, 2, 2, 1. 2.

5 (vgl. MS. II, 10, 2—12, 3; III, 3, 7—4, 3; Āp. Ś. 17, 13—20): 1) ŚB. 9, 2, 2, 5 *pañcagṛhītam*. — 3) vgl. 6, 2, 4, 14. — 4) 2, 2, 2, 4—8 und 1, 7, 3, 33 flgg. — 3—7) Reihenfolge wie TS. 5, 4, 6. — 8) KS. 21, 8; ŚB. 9, 2, 3, 15. —

सुम्नहूर्यज्ञ आ च वक्षदिति चतुर्भिराहवनीयाद्यन्ति । ९ ॥ क्रमध्वमग्निनेति पञ्चभिरग्नि-माक्रामति । १० । कृष्णायाः श्वेतवत्सायाः पयसः पूर्णामौदुम्बरीं ॥ नक्तोषासाग्ने सह-स्रावेति निगद्य स्वयमातृण्णामभिजुहोति । ११ । तस्याँ संभारान्हिरण्यशकलं च न्युप्य ॥ सुपर्णो ऽसि गरुत्मान्पृष्ठे पृथिव्याः सीद ॥ आजुह्वानः सुप्रतीक इति द्वाभ्यामग्निँ सादयित्वा । समिध्य समिध आदधाति ॥ ताँ सवितुर्वरेण्यस्येति शमीमयीं ॥ विधेम ते परमे जन्मन्नग्न इत्याश्वत्थीं । प्रेद्धो अग्न इति वैकङ्कतीम् । १२ ॥ अग्ने तमद्येति पङ्क्त्या जुहोति ॥ सप्त ते अग्ने समिध इति पूर्णाहुतिं ॥ चितिं जुहोमीत्यनुवाकशेषेण द्वितीयाम् । १३ । अग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्वपेत् । १४ । स्रुवं जुहूं च संमृज्याभ्युदाहरति वैश्वानरी-यम् । १५ । सकृत्सर्वमवद्यति । १६ । आशयस्यान्वासिच्य द्विरभिघार्योपाँश्वग्नये वैश्वा-नरायानुब्रूहीत्यनुवाचयति । १७ । आश्राव्याग्निँ वैश्वानरँ यजेति प्रेष्यति । १८ । वषट्कृते मध्ये पाणिना जुहोत्यृजुं प्रतिष्ठितम् । १९ । आशयेनाभिजुहोति । २० । यदि पर्या-वर्तेत ब्राह्मणव्याख्यातम् । २१ । पुरोडाशान्सप्त सप्तकपालान्तूष्णीमुपचरितान्सँस्करोति । २२ । उपस्तरणाभिघारणैः संपातं मारुतैर्गणैर्जुहोति ॥ शुक्रज्योतिश्च चित्रज्योतिश्चेतिप्रभृतिभिर्द-क्षिणार्धे पूर्वार्धे ॥ ऋतजिच्च सत्यजिच्चेति दक्षिणार्ध ॥ ऋतश्च सत्यश्चेति दक्षिणार्धे पश्चार्धे ॥ ऽरण्येऽधीतेन गणेन पश्चार्ध ॥ ईदृङ् चैतादृङ् चेत्युत्तरार्धे पश्चार्ध ॥ ईदृक्षास एतादृक्षा-सेत्युत्तरार्धे ॥ सभरसो मरुतो यज्ञ इत्युत्तरार्धे पूर्वार्धे । २३ । वसोर्धारायै स्रुचमौदु-म्बरीं महतीं स्योनदण्डां कारयेद्यथा वैश्वानरीये धारा प्रतिष्ठास्यति तथावस्थापयेत् । २४ । तूष्णीं द्वादशानि गृहीत्वान्वारब्धे यजमाने वाचयन्वाजश्च मे प्रसवश्च म इतिप्रभृतिभिः पञ्चभिरनुवाकैः संततँ वसोर्धारां जुहोति । २५ ॥ एका च तिस्रश्चेत्या त्रयस्त्रिँशतश्चतस्र-श्चाष्टौ चेत्यष्टाचत्वारिँशतस्त्र्यविश्च त्र्यवी चेति यथाम्नातं ॥ धेनुश्चानड्वाँश्चायुर्यज्ञेन कल्पते ॥ प्राणो यज्ञेन कल्पत इतिप्रभृतिभिः ॥ पतये ऽधिपतय इत्यन्तेन ॥ स्तोमश्च यजुश्चेति यथा-म्नातमन्ततः स्वाहाकारं कुर्यात् । २६ । स्रुचमनुप्रहृत्याज्यात्शेषे चतुःशरावं जीवतण्डुल-मोदनं पक्त्वा मध्यतःकारिभ्यो दद्यात्तेभ्यश्चतस्रश्चतस्रो धेनूः । २७ । ओषधीरारण्या ग्राम्याश्च सर्पिषा सँसृज्य वाजप्रसव्यमौदुम्बरेण स्रुवेण जुहोत्यग्ने अच्छा वदेह न इत्यष्टाभिर्विश्वे नो अद्य मरुत इति षड्भिः । २८ । हुत्वा हुत्वा पात्र्याँ संपातमवनयति । २९ । दक्षिणस्याः

12) C_2 **समिंध्य**; *sīda ājuhvānaḥ* so mit vernachlässigtem Sandhi die Hss.; vgl. ŚB. 9, 2, 3, 37—40. — 14–26) C_2 fehlt: *nirvapet* bis *cāyur ya.* — 15) S **जुह्वं**. 16–19) vgl. 1, 3, 1. 2 und BŚ. 10, 52 : 55. — 17) SN **॰त्यासयस्या॰**, M_2 **॰त्याशयष्या॰**. — 22) M_2 einmal *sapta.* — 24) M_2 **स्योनादंडान्का॰**. NS **स्योनादंडांन्का॰**. — 26) MS. I, 11, 3 : 163, 13—164, 3. — 27) C_2 **॰त्षशेषे**, N **॰त्सेषे**, S **॰त्सैष**, M_2 **॰त्स**; M_2 **तेभ्यश्चतस्रो**; vgl. TS. 5, 7, 3, 4. — 28) MS. I, 11, 4. —

श्रोणिः पश्चादग्निपुच्छस्य वासन्द्यां कृष्णाजिनमास्तीर्य । बस्ताजिनं पशुकामस्य । तस्यामासीनं ॥ देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति संपातेनाभिषिञ्चति । ३० । शिरसो ऽध्या मुखादवस्नावयति ॥ बृहस्पतिँ साम्राज्यायेति ब्राह्मणमिन्द्रँ साम्राज्यायेति राजन्यमग्निँ साम्राज्यायेति वैश्यं । न वाभिषिञ्चेद्वैश्यम् । ३१ । द्वादशगृहीतेन द्वादश राष्ट्रभृतो जुहोत्यृताषाडृतधामेतिप्रभृतयः पर्यायास्तेषामेकैकेन पर्यायेणाहुती द्वे द्वे ॥ तस्मै स्वाहा वडिति पूर्वां ॥ ताभ्यः स्वाहा वडित्युत्तराँ ॥ स न इदं ब्रह्म क्षत्रं पात्विति सर्वत्रानुषजति ॥ ता न इदं ब्रह्म क्षत्रं पान्त्विति च ॥ बृहस्पतिर्विश्वकर्मेति द्वादशो ब्राह्मणस्य ॥ प्रजापतिः परमेष्ठीति राजन्यस्यामृदयो दूरेहेतिरिति वैश्यस्य । ३२ । द्विर्गृहीतेन ॥ स नो भुवनस्य पत इति रथशिरस्यध्याहवनीये हुत्वा तमध्वर्यवे दक्षिणाकाले दद्यात् । ३३ ॥ समुद्रो ऽसि नभस्वानार्द्रदानुरितिप्रभृतिभिरञ्जलिना त्रिर्वातं जुहोति कृष्णाजिनपुटेन वा । ३४ । ॥ ५ ॥

पदलोभनप्रभृति सिद्धमा धिष्ण्यनिवपनात् । १ । वैहवीभिर्धिष्ण्येषूपदधात्यश्मनवमा आग्नीध्र । एकविँशतिँ होत्र्य । एकादश ब्राह्मणाच्छँस्ये । ऽष्टाष्टा इतरेषु । षण्मार्जालीये पशुश्रपणे च । २ । सिद्धमाग्नीषोमीयात् । ३ ॥ अग्नये गायत्राय त्रिवृते राथन्तरायेति दशहविषँ सर्वपृष्ठामग्नीषोमीयस्य पशुपुरोडाशमनुनिर्वपति । ४ । यथा देविकाहविर्भिस्तथा प्रचरति । ५ । सिद्ध उपवसथः । ६ । श्वो भूते ऽग्निष्टोम उक्थ्यो ऽतिरात्रो वा । ७ । सिद्धमा परिधीनां परिधानात् । ८ । आघारसमिधमाधायाग्निँ युनज्मि शवसा घृतेनेत्यग्नियोगं जुहोति । ९ ॥ इमौ ते पक्षाविन्दुर्दक्ष इति पक्षावभिमृशति । १० ॥ स्वयं कृण्वान इति पञ्चभिरन्वारोहाञ्जुहोति । ११ । सिद्धमोपाकरणात् । १२ । एकयूप ऐकादशिनानुपाकरोति क्रतुपशून्वा । १३ । सिद्धमा दक्षिणाकालात् । १४ । सौवर्णँ शतमानँ स्थालं मधुनः पूर्णं दक्षिणाभिः सहातिहृत्य ॥ चित्रं देवानामिति यजमानो ऽवेक्ष्य ब्रह्मणे प्रयच्छति । १५ । सिद्धमाग्निष्टोमचमसेभ्यः । १६ । अग्निष्टोमचमसानुन्नीय ॥ दिवो

---

30) vgl. ŚB. 9, 3, 4, 10—16. — 31) die letzte Formel nur hier; vgl. TS. 5, 6, 3. — 32) S M_2 fehlt *ca*; MS. III *ṣaḍbhir*, vgl. ŚB. 9, 4, 1, 5. — 33) vgl. ŚB. 9, 4, 1, 14; 2, 11.

6 (vgl. MS. II, 12, 3—4; III, 4, 4. 5. 7. 8; Āp. Ś. 17, 20—26): 1) C_2 **धिष्णि॰**, N S M_2 **धिष्ण्या॰**; 2, 2, 2, 5—4, 3. — 2) Hss. **॰नवमाग्नीध्र**; N S M_2 **॰शति होत्र्या**; Mān. 2, 2, 4, 4; 2, 3, 6, 13 **होत्रीय॰**; C_2 **॰णाच्छि ॥ सिने**, N S **॰णाच्छँसिने**, M_2 **॰णाच्छँशिने**; *vaihavībhir*: MS. I, 4, 1; *paśuśrapana* vgl. KS. 22, 11. — 3) 2, 2, 4, 11—13. — 4) MS. III, 15, 10. — 5) vgl. 2, 5, 5, 11 flgg. — 6) 2, 2, 5, 8—35. — 7) Hss. **अग्नि॰**. — 8) 2, 3, 1, 1—11. — 10) vgl. TS. 5, 4, 10, 2. — 11) MS. II, 13, 22; III, 5, 5. — 12) 2, 3, 1, 13—6, 15. — 13) Hss. **एकाद॰**. — 14) 2, 3, 6, 16—2, 4, 5, 4. — 15) KS. 22, 8: 64, 19—22. — 16) 2, 4, 5, 18—2, 5, 2, 16. —

मूर्धासीत्यप्सुमतीभ्यामग्निँ संमृशति । १७ । सिद्दमा शँयोर्वाकात् । १८ ॥ वि ते मुञ्चामि रशनाँ वि रश्मीनिति परिधिविमोकं जपति । १९ । शँय्वन्ते सँस्थिते

इमँ स्तनं मधुमन्तं धयापां प्रपीनमग्ने सलिलस्य मध्ये ।
उत्सं जुषस्व मधुमन्तमूर्मिँ समुद्रियँ सलिलमा विशस्व ॥

इत्यग्निविमोकं जपति । २० । सिद्दमानूबन्ध्यायाः । २१ । प्राक्समिष्टयजुर्भ्यो ॥ यास्ते अग्ने सूर्ये रुचो ॥ या वो देवाः सूर्ये रुचो ॥ रुचं नो धेहीति स्रुचं जुहोति । २२ ॥ तत्त्वा यामीति वारुण्या प्राग्वेदिपर्योषणाद्दधिघृते सँसृज्य ॥ समीची नामासीति पर्यायैरभिजुहोति प्रतिदिशं द्वाभ्यां मध्ये । २३ । सँस्थाप्योदवसानीयां ॥ दीक्षया त्वापं तपसा त्वापँ सुत्यया त्वापमवभृथेन त्वापँ वशया त्वापमिति प्रयास्यन्नाप्तिभिरैष्टकमग्निमुपतिष्ठते । २४ । अग्निचित्सँवत्सरं न प्रत्यवरोहेन्न प्रत्युत्तिष्ठेद्यावज्जीवँ वर्षति न धावेत्पक्षिणः शिरसो नाश्नीयान्न रामामुपेयाद्द्वितीयं चित्वा नान्यस्य भार्यां । तृतीयं चित्वा न कांचन । यद्युपेयान्मैत्रावरुण्यामिक्षया यजेत । २५ ।

ये अग्नयः पुरीषिण आविष्टाः पृथिवीमनु ।
तेषामसि त्वमुत्तमः प्र नो जीवातवे सुव ॥

इति प्रवासादेत्यैष्टकमग्निमुपतिष्ठत ॥ उप त्वाग्ने दिवे दिव इति तृचेनान्येषाम् । २६ । अग्निं चित्वेष्टिक्या सौत्रामण्या यजेत । २७ । पुनश्चितिस्तिस्रश्चितयः । २८ ॥ येन ऋषयस्तपसा सत्रमासतेत्यष्टौ नानायजुष उपधायाष्टौ लोकंपृणाः पुरीषेण चितिँ संछादयत्येकादश द्वितीयस्यां । द्वादश तृतीयस्याम् । २९ । सोमेन यजमान ऋद्धिकामः पुरा चिते पुनश्चितिं चिन्वीत । चित्वा वा व्याघारमाणो व्याघारितायामुत्तरवेदौ । ३० । येष्वग्निर्न संभवेत्तेषु पुनश्चितिमँथँ सो अग्निरित्यष्टौ नानायजुषस्त्रयोदश लोकंपृणास्ता एकविँशतिः । ३१ ॥ अयं ते योनिर्ऋत्विय इत्यग्निं निदधाति निदधाति । ३२ । ॥ ६ ॥

॥ इति चयने द्वितीयो ऽध्यायः ॥

॥ इति मानवसूत्रे चयनकल्पः समाप्तः ॥

---

18) 2, 4, 5, 19—2, 5, 5, 4. — 19) NSM$_2$ **परिवि॰**; vgl. 1, 4, 2, 20. — 20) NSM$_2$ **प्रपीतम॰**; TS. 5, 5, 10, 6.7. — 21) 2, 5, 5, 5. 22) vgl. 6, 1, 7, 15; 2, 5, 4, 16. — 23) MS. II, 13, 21; 2, 5, 5, 18; vgl. TS. 5, 5, 10, 5. — 24) NSM$_2$ **॰सानीयं**; C$_2$ **प्रवसंत्रापुभिरै॰**, S **प्रयास्यनिताभिर॰**, N **प्रयस्यन्नामीभिरै॰**, M$_2$ **प्रयत्नाधिभिरै॰**; 2, 5, 5, 23—26; KS. 22, 8: 65, 1—4. — 25) vgl. KS. 21, 12: 52, 15, TS. 5, 5, 4, 2. 3; 5, 6, 8, 3. 4; 5, 7, 6, 1. — 26) NSM$_2$ **इत्यृचे॰**; KS. 22, 10: 67, 1—4. — 27) vgl. ŚB. 12, 8, 2, 2. — 28) vgl. KS. 22, 2: 58, 14. — 29) NSM$_2$ **येना**; vgl. 6, 2, 2, 14. — 30) NSM$_2$ *yajamāna* fehlt; NSM$_2$ **व्याघारितामु॰**. — 31) so meine Konjektur, Hss. **॰पृणाः सा एकविँशत्य॰**.

STELLINGEN

I — Garbe (Āp. Śr. S. III, pag. XXII—XXIV) ziet over het hoofd, dat het onbekend is, of het Śrauta-Sūtra der Mānavas ouder is dan dat der Āpastambins of omgekeerd.

II — Het Cayana maakt niet het zesde boek van het Mānava-Śrauta-Sūtra uit.

III — Maitr. S. III, 5, 3 : 58, 14

atha-yañ śarkara apariśritya sikata nirapati retasaḥ siktasya parigṛhītyai.

l.: *śarkaraḥ pariśritya.*

IV — Maitr. S. III, 4, 1 : 45, 13

ardhyo va ahaṃ devatānām asani.

l.: *ardho.*

V — Oldenberg (Rel. des Veda[2] pag. 234—37) geeft een eenzijdig beeld van Pūṣan.

VI — Vergelijking van het onderlinge verband van talen met verwantschapsverhoudingen van levende wezens werkt misleidend (vgl. bv. Jespersen, Origin of linguistic species, Scientia 1909).

VII — Wil men trachten te benaderen hoe taal ontstaan is, dan doet men beter den ontwikkelingsgang van taal en mensch te bestudeeren, dan te philosopheeren over het oorsprongsmoment alleen, welks belang men dan bovendien allicht overschat.

VIII — Meillet (Le problème de la parenté des langues, Scientia 1914) zegt o. a. pag. 413 te onrechte: „ce qui s'emprunte, ce sont esentiellement des éléments de vocabulaire".

IX Reeds uit den naam „Suppletivwesen“ blijkt, dat OSTHOFF niet op de kern van dit verschijnsel den hoofdnadruk legt.

X Lévy-Bruhl (Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures) maakt een te groote scheiding tusschen de mentaliteit van primitieve en van beschaafde volken.

XI Trautmann (Altpr. Sprachd. pag. 283) verwart bij de modi den Oudpruisischen met den Indogermaanschen toestand

XII Hoops (Reallexicon des Germanischen Altertums) geeft een onjuiste beteekenisgeschiedenis van *guþ*.

XIII Het is beter „Hymiskviþa 5[3]“ te lezen *á móþorfaþer* dan *á mínn avi* (F. Jónsson).

XIV Seghelijn van Jherusalem

1429 So dat hi smeesters bande brac,
Ende metten rechteren voete stac
Sinen meester voer sijn *borste,*
Dat hi voer hem ter eerde *storte*
l.: *herte — sterte.*

4145 Ende of ghi spise hebbet vri,
Draechse daer, des bid ic *u,*
l.: *di.*

5847 So bid ic u dat ghi mi sent
Meere pine ende torment,
Dat ic mine misdaet gheboete
Ende *ic u* gheboeren moete.
l.: Ende *mi* gheboeren moete
Dat ic mine misdaet gheboete.

XV Walewein

4646 *Die joncfrouwe* andworde:
l.: *Der joncfrouwen oom.*

XVI J. Koopmans (Lett. Studiën pag. 4) zegt te onrechte: „er komt in eens een geheel andere koers in ’t stuk;“ (nl. in de Baeto van Hooft).

Hânavas – a subdivision of the sect of the Taittirîyas